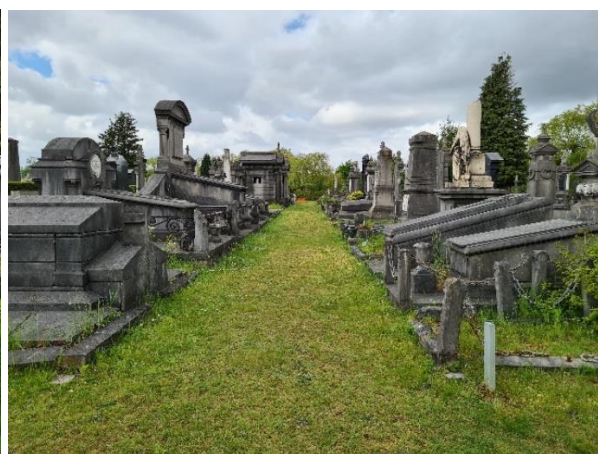

Geïntegreerd beheersplan Parkbegraafplaats Schoonselhof Antwerpen:

PERKNOTA

Historische perken Y en Z1
(voormalige Kielbegraafplaats)

dr. TAMARA INGELS	drs. Patrick Van den Nieuwenhof
Bart Opstaele	Ir. Ar. Katrin Berckmans
Ir. Ar. Cathérine De Bie	Tom Dorau
Datum eindrapport: 31/08/2023	
Opdrachtgever: Stad Antwerpen	
	Projecten en expertise in funeraire cultuur Schrieksesteenweg 113 2580 Putte Ondernemingsnr.: BE0820.134.109 www.intro-cultuur.be info@intro-cultuur.be

Inhoud

Toelichting bij deze perknota	4
1. Identificatie perk Z1.....	4
2. Korte historiek perk Z1	5
3. Inventarisatie perk Z1.....	8
3.1. Algemeen plan (ligging zones en graven).....	8
3.1.1. Aantal graven en benaming lijnen.....	8
3.1.2. Plan: nummering van de lijnen en nummerrichting – identificatie	9
3.1.3. Algemene bespreking	10
3.2. Structurerende elementen en beeldkwaliteit.....	12
3.2.1. Algemeen overzicht – voorste deel	12
3.2.2. Algemeen overzicht – achterste deel.....	15
3.2.3. Graftypes en stijlen op perk Z1	17
3.2.4. Symboliek/artistiek.....	23
3.3. Algemene toestand en schadebeschrijving.....	34
3.4. Het Schoonselhof is een levende begraafplaats: update inventarisatie/restauratie	42
4. Identificatie perk Y.....	44
5. Korte historiek perk Y	45
6. Inventarisatie Perk Y.....	47
6.1. Algemeen plan (ligging zones en graven).....	47
6.2. Plan: nummering van de lijnen en nummerrichting: Y noord	48
6.3. Algemene bespreking	50
6.4. Structurerende elementen en beeldkwaliteit.....	52
6.4.1. Voorste deel (rijen 1-17).....	52
6.4.2. Middenlijnen (rijen 18-19).....	54
6.4.3. Middendeel (rijen 20-30).....	56
6.4.4. Achterste deel (nieuwste perk) (rijen 31-44)	57
6.4.5. Buitenlijnen	58
6.4.6. Graftypes en stijlen op perk Y	61
6.4.7. Symboliek/artistiek.....	65
6.5. Algemene toestand en schadebeschrijving.....	72
7. Erfgoedwaarden	80
7.1. Erfgoedwaarden	80
8. Visie en doelstellingen.....	82
8.1. Analyse van knelpunten en kansen	82

8.2.	Beeldkwaliteit.....	85
8.3.	Visie historische erfgoedperken.....	86
8.4.	Doelstellingen.....	88
9.	Maatregelen.....	89
10.	Opvolging en evaluatie.....	90
11.	Bijlagen.....	91
11.1.	Inventaris.....	91

Toelichting bij deze perknota

Deze perknota volgt de structuur van een 'mini-beheersplan'. Volgende structuur kan men hier terugvinden:

1. Identificatie
2. Historische nota
3. Inventarisatie en toestandrapport
4. Erfgoedwaarden
5. Visie en doelstellingen
6. Maatregelen
7. Opvolging en evaluatie

Omwille van het bewaren van het overzicht per perk werden volgende hoofdstukken per perk uitgesplitst, alvorens over te gaan naar de volgende hoofdstukken, die de beide perken behandelen vanuit de benadering als historische perken.

1. Identificatie perk Z1

Perknummer	Z1
Kadasternummer	507/02
Beschermd/niet beschermd	Beschermd: historisch perk Kielbegraafplaats
Ligging op plan	 12. Urnenveld en Columbarium Winterkoning 12a. Urnenveld en Columbarium IJsvogel 13. Strooiweide De Wingerd 13a. Strooiweide De Blauwe Regen 13b. Columbarium De Zwaluw 13c. Columbarium De Blauwe Reiger 13d. Columbarium De Pimpelmee 14. Strooiweide Platanendreef 15. Strooiweide De Herder 16. Columbarium De Ster I. Crematorium Pontes Toilet enkel open tijdens openingsuren Pontes II. Kasteel - Onthaal Toilet enkel open tijdens openingsuren administratie III. Neerhoeve IV. Wachthuisje (Trefpunt rondleidingen) Toilet enkel open bij rondleidingen

2. Korte historiek perk Z1

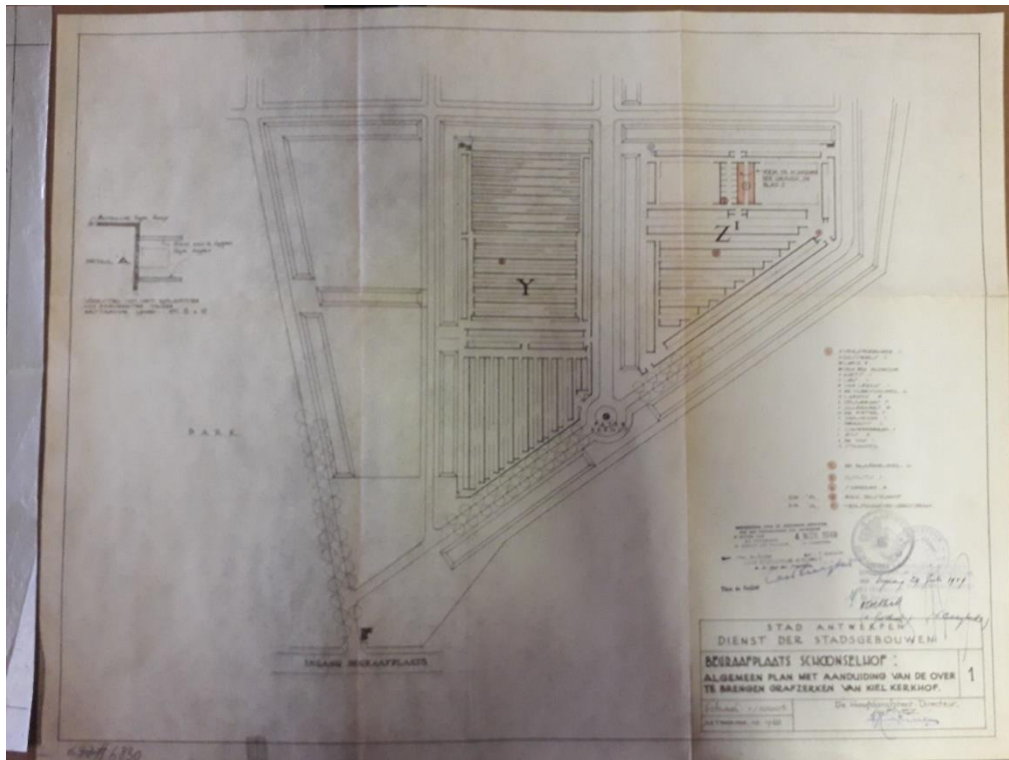
Perk Z1 werd vanaf februari 1936 in gebruik genomen. De graven die hier liggen werden overgebracht van de voormalige Kielbegraafplaats. Op dit perk werden dus de eerste overbrengingen van concessies georganiseerd. Later volgden nog overbrengingen naar perk Y. De menselijke resten werden op kosten van de Stad overgebracht, het overbrengen van grafmonumenten werd door de families zelf bekostigd. Het betreft op dit perk veelal in oorsprong 'eeuwigdurende' familiegraven (met veel grafkelders). Binnen de Antwerpse context wordt gesproken over concessies voor de duur van de begraafplaats (afgekort DB). Deze monumenten behoorden ook op het Kiel tot de duurdere klasse en vertegenwoordigden bijgevolg een zekere status. Deze graven werden vaak voorzien van monumentale kenmerken en veel typerende symboliek.

De overbrengingen zijn gedocumenteerd in de bewaarde lijnboeken.

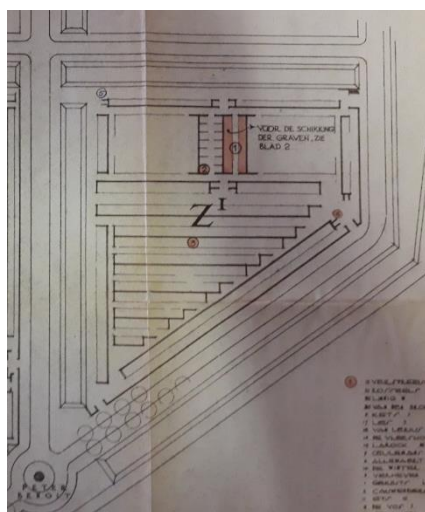
Z1 lijn 4	Februari 1936
Z1 lijn oost	Februari 1936
Z1 lijn noord	Februari 1936
Z1 lijn 5	Maart 1936
Z1 lijn 2	Maart 1936
Z1 lijn 6	Maart 1936
Z1 lijn 10	Maart 1936
Z1 lijn west	April 1936
Z1 lijn 3	Mei 1936
Z1 lijn 9	Mei 1936
Z1 lijn zuid	Juni 1936
Z1 lijn 7	Juli 1936
Z1 lijn 8	September 1936
Z1 lijn 13	November 1936
Z1 lijn 11	December 1936
Z1 lijn 14	December 1936
Z1 lijn 12	December 1936
Z1 lijn 16	Januari 1937
Z1 lijn 17	Maart 1937
Z1 lijn 15	Mei 1937
Z1 lijn 20	Juli 1937
Z1 lijn 21	Juli 1937
Z1 lijn 25	September 1937
Z1 lijn 24	September 1937
Z1 lijn 23	Oktober 1937
Z1 lijn 22	Oktober 1937
Z1 lijn 1	December 1937
Z1 lijn 18	Februari 1938
Z1 lijn 19	Mei 1938
Rondpunt Z1 en Y Peter Benoît	25 oktober 1938
Erelaan_Z1	Juni 1939

We kunnen concluderen uit de registers dat lijn 4 als eerste op dit perk werd overgebracht, met onder meer het graf van Adolf Dumont als één van de eersten. Ook de buitenlijnen oost en noord (de meest zichtbare) werden reeds in februari 1936 opgevuld. De erelaan Z1 (met de graven Van Rijswijck, Verlat, Desguin, Verstraete e.a.) werd als laatste ingericht. Vanaf 1938 neemt het aantal overbrengingen duidelijk af, perk Y wordt op dat ogenblik in gebruik genomen met overbrengingen die van start gingen vanaf mei 1938 (tot april 1939).

In 1949 is er nog een plan dat de overbrenging regelt van stadarchitect Fivez. Hierop zien we de ligging van de graven in de ereperken op Z1 (ook enkele graven op Y werden overgebracht).

Figuur 1: schets met ligging van eregraven (architect Fivez), november 1949, bron: Felixarchief (nr. 697#6830, d.d. 4/11/1949)

Figuur 2: detail van bovenstaand plan

Een aantal eregraven werden volledig op kosten van de stad overgebracht, zo getuigt een lijst in het Felixarchief (datering van de overbrengingen onbekend). Daartoe rekenen we voor perk Z1 onder meer:

- Jan Van Beers
- Cenotaaf Corvillain
- Evarist Allewaert
- Hendrik Lenaerts
- Jan van Rijswijck (sr).
- Coquilhat
- Kets
- Theodoor Verstraeten,
- J. Cauwenberg
- A. Cornette
- J. Verheyen
- Frans Gittens

Op het perk zijn sinds enkele jaren verschillende peterschappen en bruiklenen actief. Hierdoor wordt er niet alleen bijbegraven in bestaande familiegraven, maar worden oude graven ook hergebruikt als (nieuwe) familiegraven.

In 2021-2022 werden verschillende graftekens die een risicostatus (veiligheidsrapport) hadden gerestaureerd door de Stad.

3. Inventarisatie perk Z1

3.1. Algemeen plan (ligging zones en graven)

3.1.1. Aantal graven en benaming lijnen

Op basis van de gegevens van de stedelijke inventaris zijn er in totaal 584 graftekens aanwezig op dit volledige perk.

In de inventaris [www. Schoonselhof.be](http://www.Schoonselhof.be) (beheerd door vzw Grafzerkje) werden 568 graven opgenomen van dit perk. Het gaat hierbij om een lijst van personaliteiten (historisch, socio-cultureel, volkskundig). Bijzondere graftekens (symboliek, architecturaal, ...) werden soms ook meegenomen.

Benaming van de buitenlijnen volgt in de grafnummering de windrichting: buitenlijn oost, noord, zuid en west.

3.1.2. Plan: nummering van de lijnen en nummerrichting – identificatie

Er is geen uitgetekend plan beschikbaar van dit perk. De ligging van elk graf afzonderlijk inkleuren heeft weinig zin. Onderstaand tekenden we een kaart uit met ligging van de rijnummers (en -namen), samen met de richting van de nummering (van laag naar hoog). Dit kan samen met de unieke nummer per graf en de foto (zie database en fotodatabase) **identificatie** van elk graf bepalen.

Legende van de onderstaande kaart met nummering van lijnen en nummerrichting	
30 Oost	Rijnummer of naam van de rij (gebonden aan windrichting)
	Nummerrichting (van laag naar hoog, de pijl wijst steeds naar het hoogste nummer)
	Rij (omgeeft alle graven die tot deze rij behoren)

3.1.3. Algemene bespreking

Funerair

- Perk met graftekens met stoffelijke resten die werden overgebracht van de oude Kielbegraafplaats
- Landschap is opgedeeld in een driehoekig deel (zijde Sint-Bernardsesteenweg) en een rechthoekig deel (achteraan). In deze beide delen liggen de meest monumentale graven van het perk.
- Het achterste perk functioneert deels als ereperk (kunstenaars, politici, ...) (centrale lanen), dat deels later werd samengesteld (late jaren 1940)
- Middenste binnenlijnen zijn jonger (art deco/modernisme) en vormen onderverdeling tussen voorste en achterste delen van het perk
- Veel monumentale graven aanwezig
 - Veel symboliek (19de en 20ste eeuw) aanwezig
 - Architecturaal interessante graven (stijlen en types)
 - Diversiteit van materialen die typerend zijn voor 19de eeuw en begin 20ste eeuw, met voornamelijk: blauwe hardsteen, marmer, (in mindere mate graniet), brons en metaal
- De graven op de buitenlijnen zijn doorgaans jonger en minder monumentaal dan de graven op de binnenlijnen
- Veel graven in peterschap en bruikleen

Groen en verharding

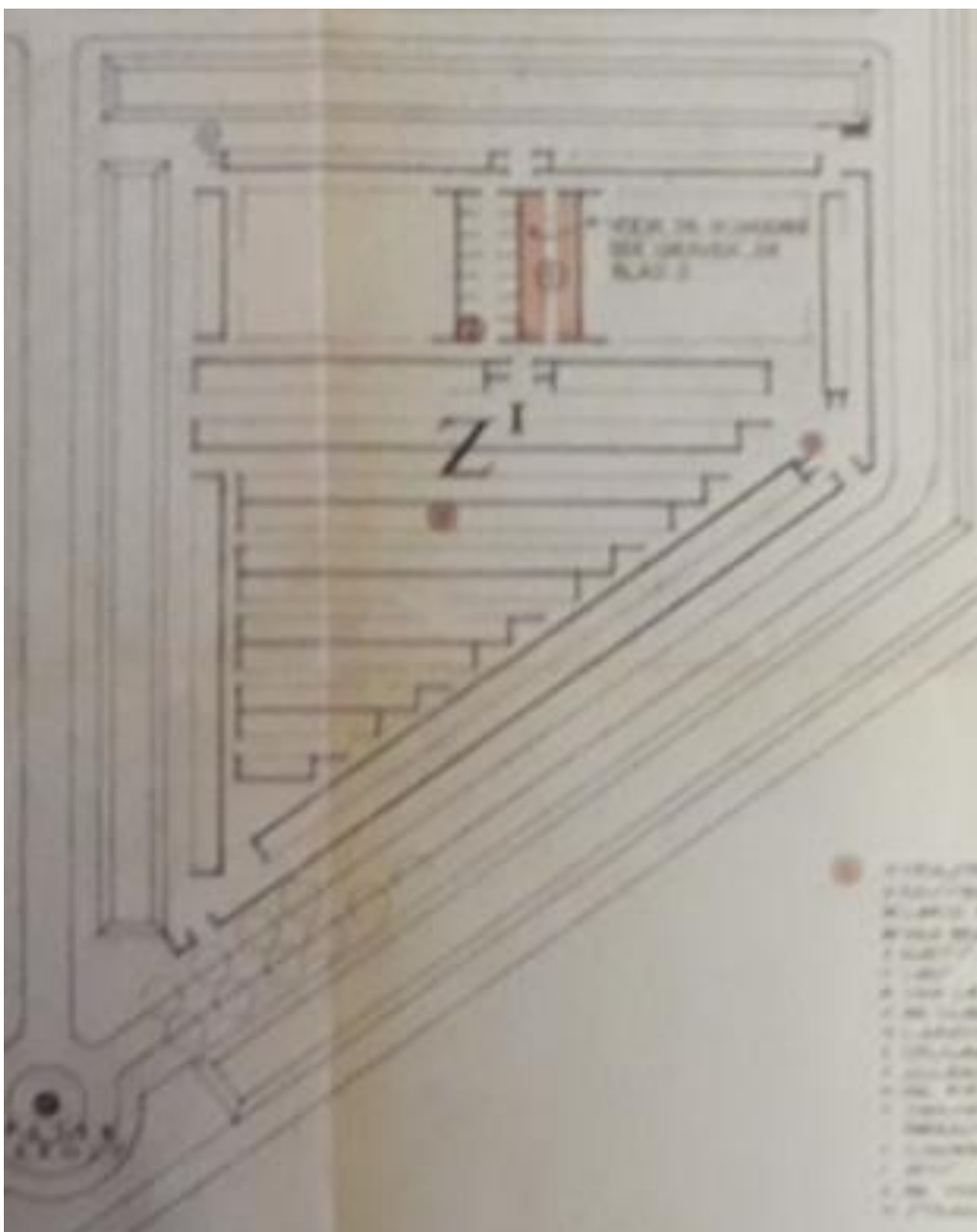
Op de perken zijn veel zaailingen en verwilderde aanplantingen (van oude graftuinen) te vinden op de graven. Dit heeft impact op de structuur van de graftekens. Er werden reeds diverse acties ondernomen om deze beplantingen terug te snoeien of te kappen met als doel om verhoude zaailingen systematisch te verwijderen door ze kort te knippen en de stobben in te smeren.

-
- In het oosten en zuiden wordt het perk afgebakend door grachten.
- Alle paden op het perk zijn ingezaaid met gras. Er is geen verharding aanwezig
- Er zijn meerdere toegangen langs elke zijde
- Het perk werd bij aanleg opgehoogd.

Haagstructuren

- Omgeven door halfhoge hagen die binnen- en buitenlijnen van elkaar scheiden en ook intern structuur brengen (conifeer, liguster, beuk).
- Op bovenvermeld plan uit 1949 kunnen we duidelijk afleiden welke hagen tot het oorspronkelijke ontwerp van dit perk behoorden.
 - Buitenlijnen:
 - Aan de straatzijde Krijgsbaan (noordelijke zijde) en Groenstraat (westelijke zijde) zien we een haag aan de straatzijde die het zicht van buiten af vermindert
 - Aan de grachten (niet gericht naar straatzijde), zien we haagstructuren die net achter de graven op de buitenlijnen staan. De graven zijn dus zichtbaar vanop de wegen op de begraafplaats zelf. deze hagen op de buitenlijnen verhinderen wel inkijk in de achterliggende rijen

- Er zijn haagstructuren tussen de binnenste rijen. Deze zijn vandaag echter volledig verdwenen. Door het verdwijnen van deze hagen is er een veel betere beeldkwaliteit ontstaan met overzicht over de historische graven en de monumentaliteit van de graftekens die hier liggen.
 - In het kader van de beeldkwaliteit is het behouden van het huidige beeld te verkiezen boven het heraanplanten van de hagen op het ontwerp. Ook naar onderhoud en restauratie is dit verkiesbaar, vermits het ontbreken van deze hagen een goede toegang genereert tussen de rijen en aan de achterzijden van de graftekens
- Er zijn haagstructuren bij rijen ABCD (ereperk). Deze zijn vandaag volledig verdwenen, op enkele conifeerachtige bomen na.
- De haag achter rij 10 is intact
- De haag achter rij 11 ligt er nog deels, er zijn nu ook graven aan de andere zijde toegevoegd.

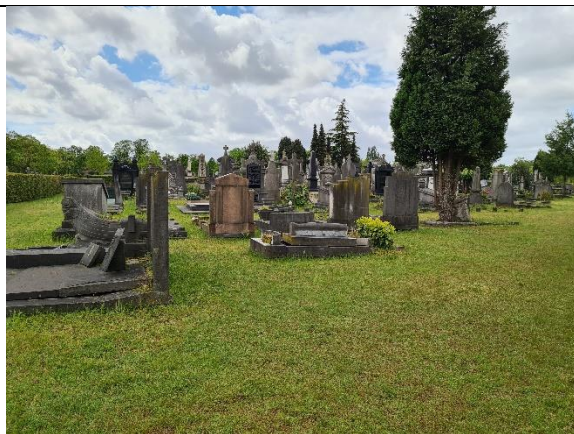

3.2. Structurerende elementen en beeldkwaliteit

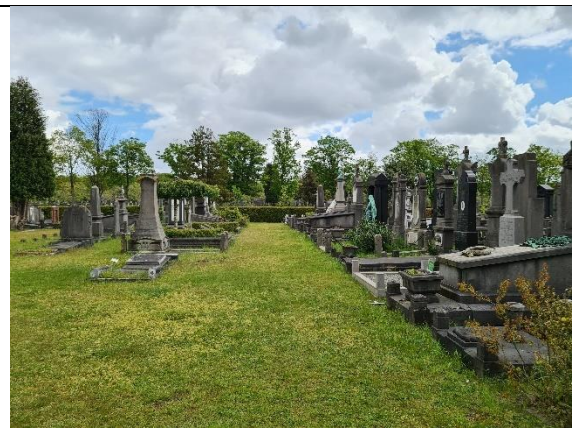
3.2.1. Algemeen overzicht – voorste deel

De driehoekige structuur van het perceel (rijen 1-9) wordt benadrukt door hoge dichte hagen. Deze schermen het binnenzicht op het perk af en geven de buitenlijnen een groene aanblik. Het perk is verder aan de buitenzijde ook afgeschermd door halfhoge hagen.

Diverse oriëntaties van de rijen aan de ingang nabij Sint-Bernardsesteenweg. Dit heeft te maken met de driehoekige invulling van dit deel van het perk en het feit dat deze rijen later werden toegevoegd.

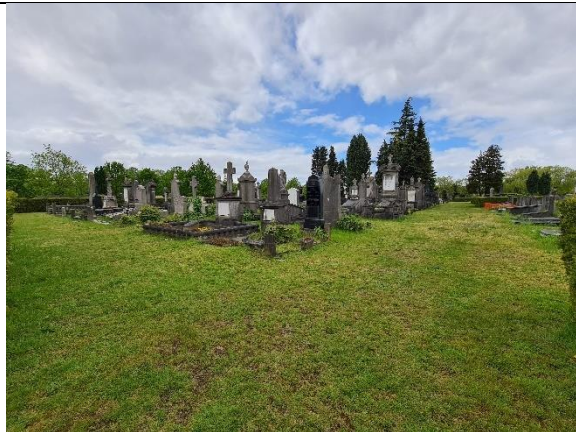
De brede lanen tussen de graven behoren tot het oorspronkelijk ontwerp. Deze zijn bedekt met gras (kruidenweide).

De brede lanen hebben overwegend een monumentaal beeldkarakter. Dit wordt gevormd door een ruime verscheidenheid aan graftypes, die eigen waren aan de periode 19de en begin 20ste eeuw

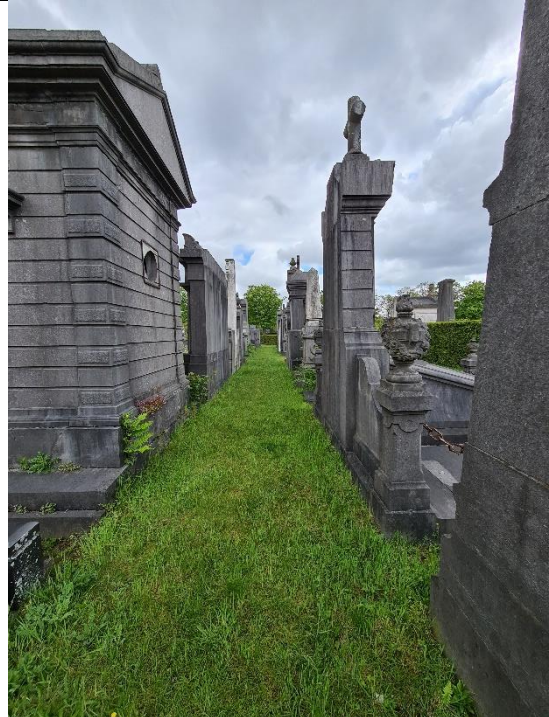
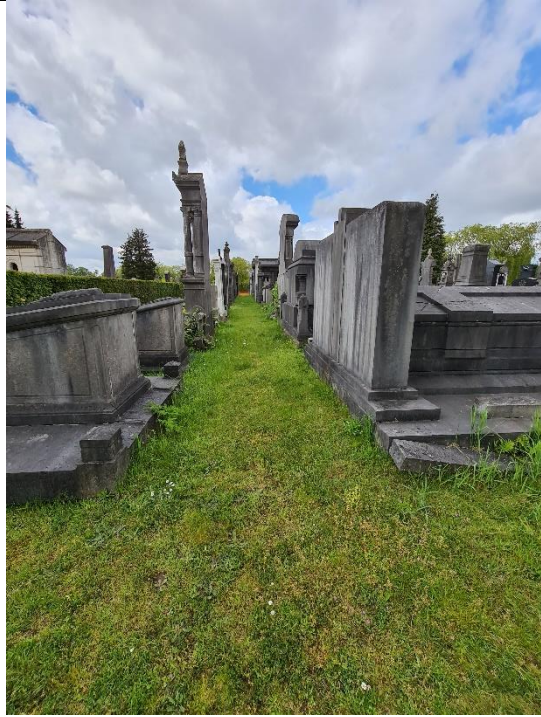
De aanwezige beplanting genereert een sterk groen karakter, de haagstructuren zijn origineel aan het ontwerp, de coniferen zijn meestal het resultaat van sterk verwilderde aanplant door nabestaanden.

Sommige lanen zijn breder dan anderen. Dit creëert meer structuur in het geheel en toont de groepering van graven. (zicht op het achterste deel)

Twee rijen (in het midden van het perk) breken qua stijl sterk met het karakter van de rest van het volledige perk. We zien hier meer art deco en modernisme en de daarbij horende modernere materialen. Tot op heden kan archiefonderzoek niet uitsluiten wanneer deze grafrijen ingepland werden (en of ze tot het oorspronkelijke plan behoren. Toch hebben deze rijen vandaag een sterk structurerende functie. De art deco die hier overwegend aanwezig is, documenteert overigens ook een belangrijk stuk van de grafcultuur op Schoonselhof

Ook tussen de grafruggen ligt soms een grote afstand.

3.2.2. Algemeen overzicht – achterste deel

Rechthoekige structuur (hagen), met rijen in diverse oriëntaties (korte dwarsrijen, oudere graven) en lange rijen (jongere graven). In het midden ligt het later aangelegde ereperk met graven van de Kielbegraafplaats. Binnenlijnen zijn: rijen 10-25 en ABCD.

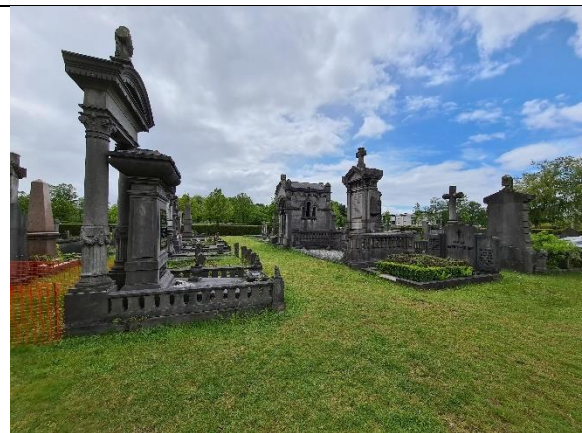
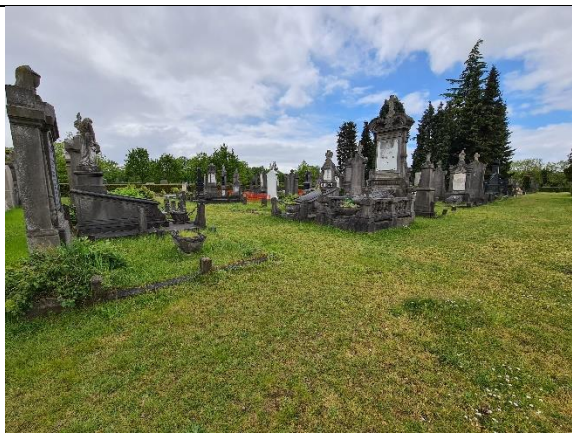
Brede lanen rond monumentale rijen tonen de groepering van de graven

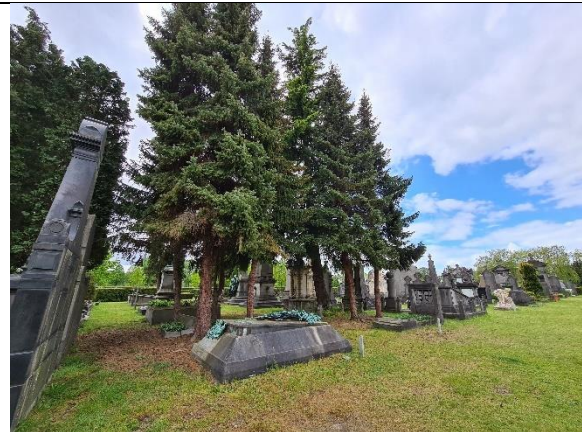
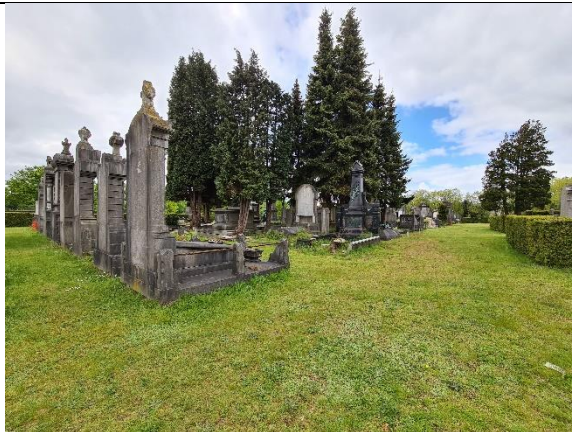
De buitenste lanen zijn omgeven met haagstructuren (tussen beek en perk en achter de buitenlijnen). Deze zijn hoofdzakelijk groenblijvend en sluiten aan bij een typisch beeld (begin jaren 1930).

Tussenrijen met lagere graftekens (art deco/modernisme)

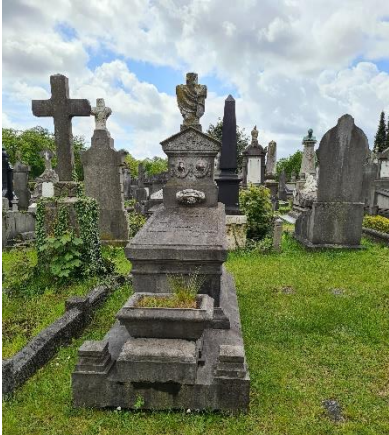
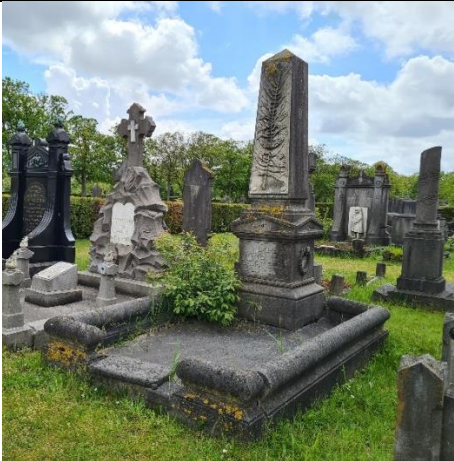
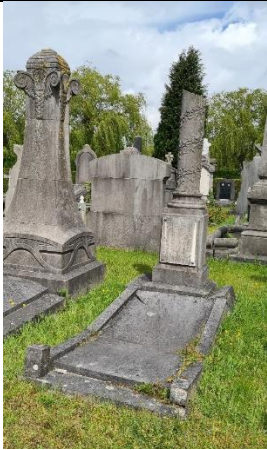
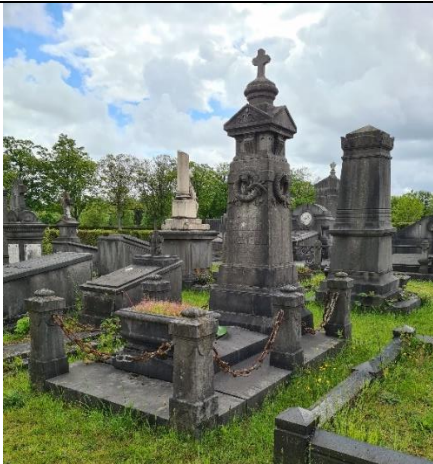
Brede lanen in de dwarsrijen

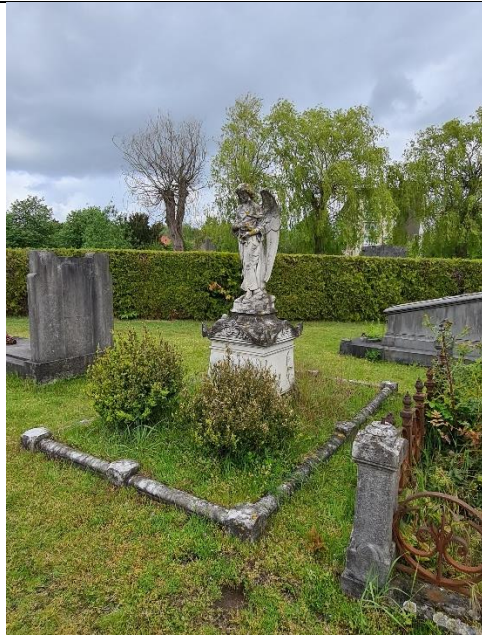

Centrale ligging van enkele coniferenrijen (ereperk) (2021). Deze werden echter door nabestaanden aangeplant en werden niet verder gesnoeid. Ze werden in 2022 deels verwijderd, omwille van een sterke wortelvorming en bijhorende veiligheidsproblematiek.

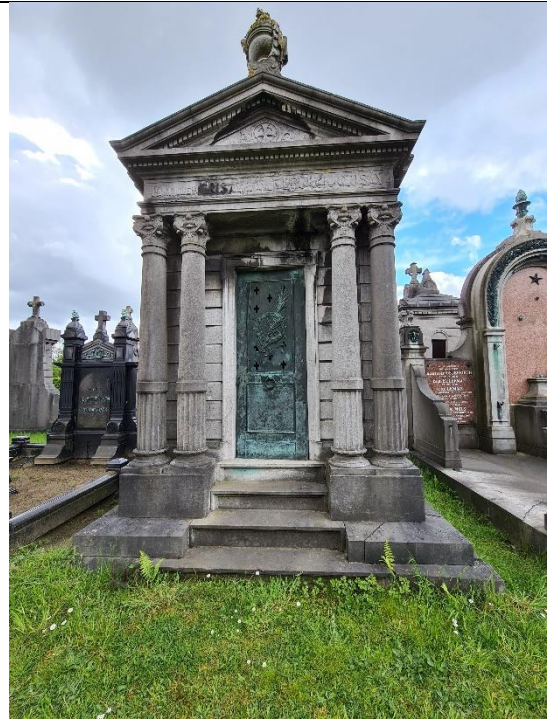
3.2.3. Graftypes en stijlen op perk Z1

Op dit perk zien we tal van verschillende graftypes, die het monumentale beeldkarakter van het perk sterk bepalen.

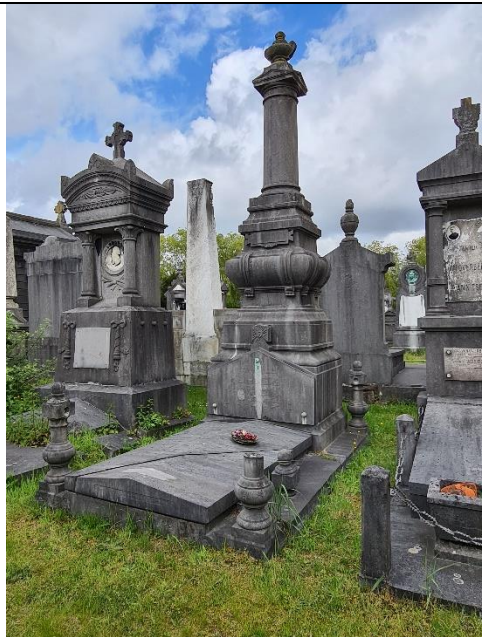
	
Sarcofaag met opstaande structuur (stèle, cippe, ...) MASSON	Stèle met of zonder graftuin SNEYERS-SELS
	
Obelisk POUPAERT-BAUNING	Onvoltooide zuil FLINT
	
Grafkruis BRANDT	Cippe VAN DEN GHEYN

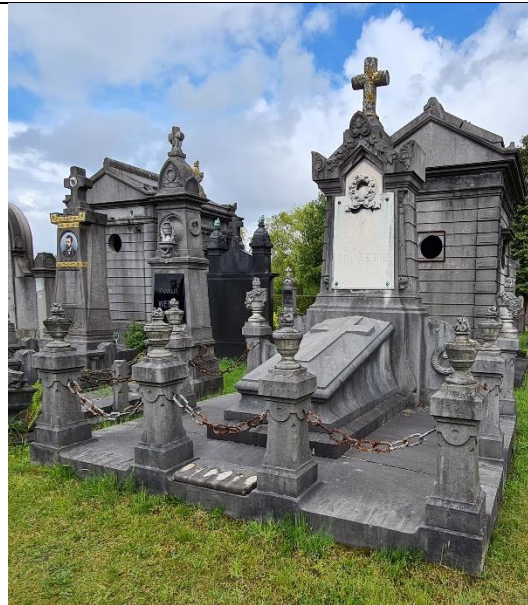
Sculpturale vormgeving
LOEWENTHAL-RENARD

Grafkapel
GRISAY

Eclectische samenstelling (hier: sarcofaag, zuil,
platform, ...)
LABOUERS-SORGEZA-VAN STEENWEGHEN

Graven op platform
SEL-DE BIE

Graven met referentie (kopie van het graf van Friedrich Fröbel)
ALLEWAERT

Graftuinen
HOFER

Piramidale constructie (lager dan obelisk)
DE HARVEN

Gebroken obelisk
GOOD

	
Herdenkingsmuur VAN DER STUCKEN	Sarcofaag VAN LOY-LENSSSENS
	
Cenotaaf CORVILLAIN	

Stijlen

Grafkapel (eclectisch)
GRISAY

Art nouveau (obelisk)
DE WINTER

Neo-Egyptisch
VAN REYBROUCK-MYSKENS

Neoromaanse grafkapel
DONCHE

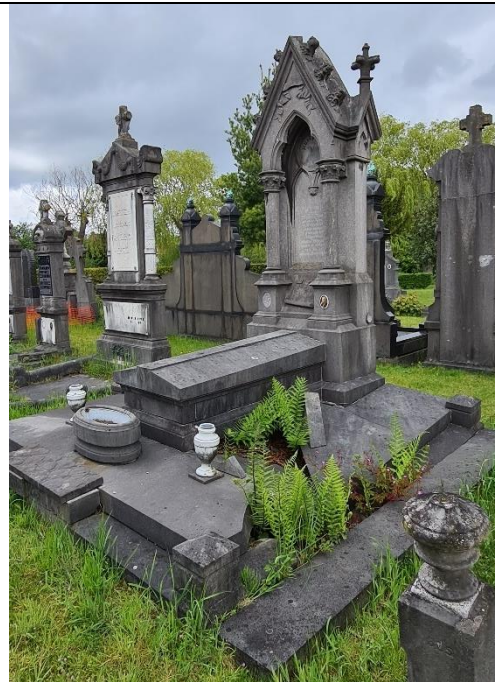
Modernisme met neo-rennaissance elementen
BRACHT

Grafkapel: neoklassieke invloeden
SABBE

Art deco (binnenlijn)

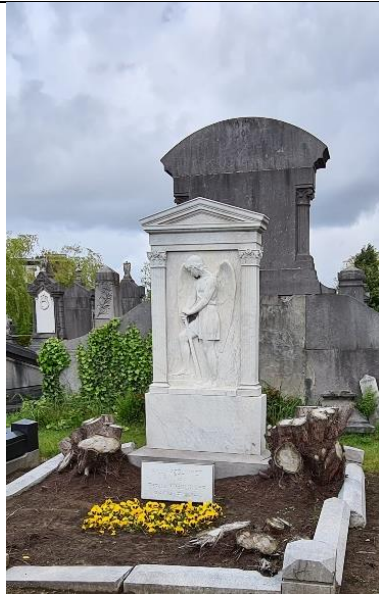

Graf met neogotische invloeden

3.2.4. Symboliek/artistiek

Er is een bijzonder rijke diversiteit aan symboliek aanwezig op dit perk, die aansluit bij de typische 19de en vroeg 20ste-eeuwse grafcultuur, met veel nadruk op pathos, levensbeschouwelijke symboliek, verwijzing naar fauna en flora, ...

Sculpturaal/artistiek: pleuranten	
	
LEMINEUR - COSTERMANS	OCKENAER
	
FASTING Pleurant/engel	DE WEERT Beeldhouwer: Floris De Cuyper Bijzonder: een treurende figuur in de vorm van een jong kind (jongen)

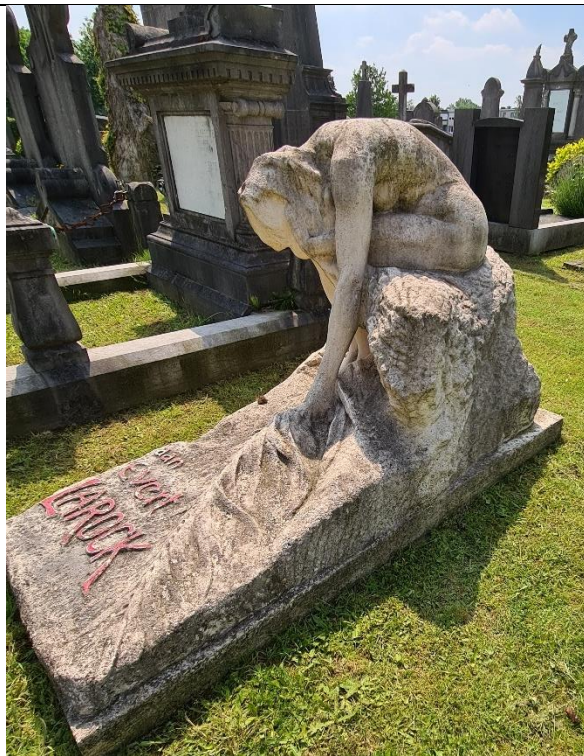

KREGLINGER

OUDENS-CLAESSENS

Bijzonder: een treurende figuur in de vorm van een jong kind (meisje)

LAROCK

Beeldhouwer: Arthur Pierre

BERGHUYS

Pleurant naar Claus Sluter (pleuranten op het praalgraf van Filps de Stoute, Dijon – zie foto rechts)

SYMBOLIEK: FLORA EN FAUNA

Palmtak
VAN OETEREN_TORFS

HOTTAT-HIRTER
Bloementuil

Takken (eik en laurier) en rozenkrans
SEL-DE BIE

Vergeetmenietjes en uitgebloeide bloemen
TINCHANT

Uilen - WILLEMS

Papaver - TINCHANT

	
Ourobouros - KETS	Immortellenkrans - SCHIPPERS-PLANCKE
	
Guirlande van bloemen - BERNAERTS-TOUSSAINT	Acanthus (en lier) - WILMOTTE-D'HOOGHE

Andere symboliek

Neerwaarts gerichte toorts VEDERS-VOET

Portret in mozaïek (verwijzend naar beroep) - MION

Verstrengelde handen en urne met (waak)vlam - SPRUYDT-LENAERTS

Olielamp (uitgedoofd) - LYNEN

RELIGIEUZE/LEVENSBESCHOUWELIJKE SYMBOLIEK

TINCHANT
Brandend hart (christelijk)

VEDERS-VOET
Ster met vleugels

ROYERS
Zandloper met vleugels (vrijzinnig)

DE HARVEN
Urne met rouwdoek (vrijzinnig) en ster

VERHEYEN
Passer en winkelhaak (vrijmetselaar)

DE BIE - HEYMANS
Krans met immortellen in driekhoekige vorm

ARTISTIEK: BORSTBEELDEN EN RELIËFS (beeldhouwers/kunstenaars bekend)

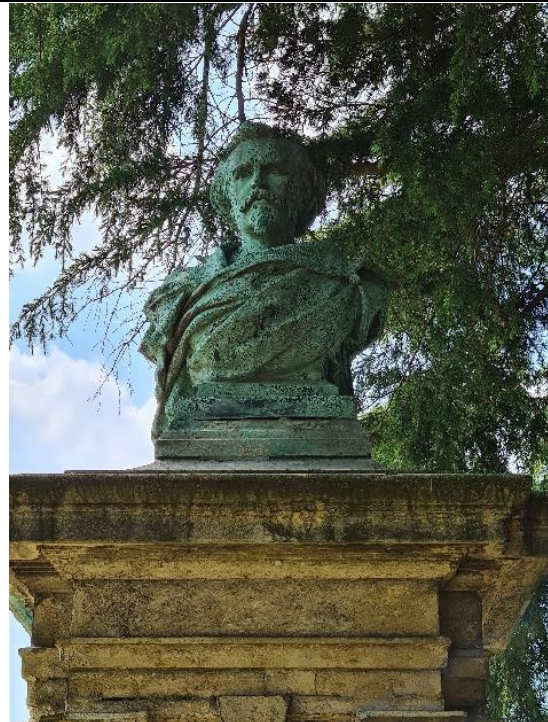
VERLAT
Ontwerper: Emile Thielens
Beeldhouwer: Jules Pecher

CORNETTE
Beeldhouwer: Frans Joris

VAN RIJSWIJCK
Beeldhouwer: Eugene De Plyn. Naam 'de maagd van Antwerpen'

LENAERTS
Beeldhouwer: Jules Pecher

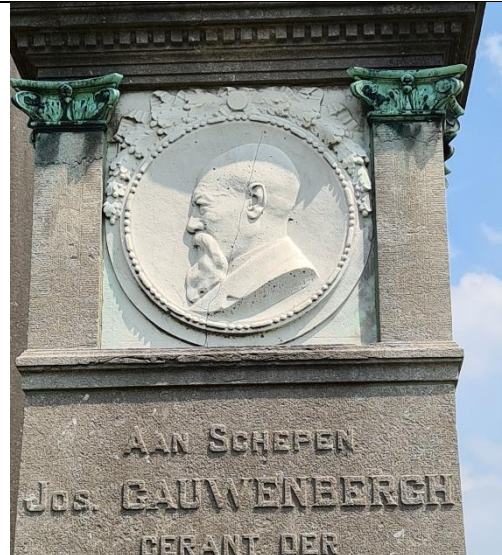
ROYERS
Beeldhouwer: Josué Dupon

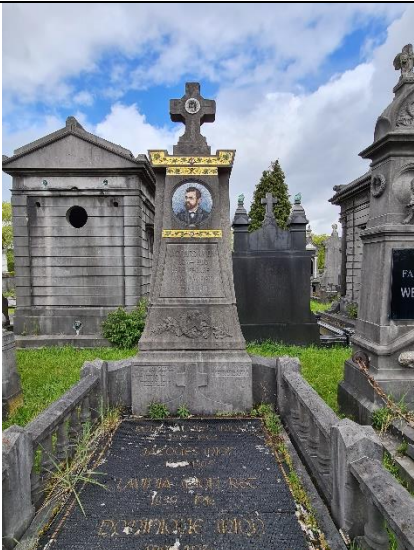
VERHEYEN
Beeldhouwer: Louis Dupuis

GERRITS
Beeldhouwer: Leopold De Vriendt

CAUWENBERGH
Ontwerp: Ferdinand Dermond
Beeldhouwer Alfons Strijmans

	
ROSSEELS Beeldhouwer: Josue Dupon	LIES Beeldhouwer: Jacques De Braekeleer
	
MION Mozaïek: firma Mion	SHEID Beeldhouwer: Ernest Wijnants (verloren wastechniek – Cie Des Bronzes, Brussel)

Cultureel: Verwijzingen naar beroepen/hoedanigheden

ALLEWAERT
Schepen onderwijs – inrichter Fröbelscholen – kopie
graf Friedrich Fröbel

CORNETTE
Hoofdconservator KMSKA en
letterkundige: verwijzing naar literatuur
en kunsten

RENS
Architect

DE BRAEKELEER
Kunstenaar (schilder)

STEINMANN-HAGHE

Een met helm en dekkleed gekroond wapenschild dat alpensteenbok afbeeldt, en wellicht als familiewapen van Steinmann's kan geïnterpreteerd worden
<https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobject/en/4198>

VAN BROECK

Hoofd Tegersleepdienst: verwijzing van het graf naar schip met naam 'Toger 28'

3.3. Algemene toestand en schadebeschrijving

Elk van de 568 graven op dit perk werd gefotografeerd, omdat het perk best in zijn volledigheid en als beheersgeheel gezien wordt. Dit zowel omwille van de historiek (overbrengingen Kiel) als het enorme scala aan funerair erfgoed dat hier aanwezig is. Er werd een beheersmatige schadebeschrijving voor elk van deze graven opgemaakt volgens de criteria van Monumentenwacht¹. Deze kan ons helpen inschatten welke maatregelen nodig zijn voor het verdere beheer van dit perk.

De schade werd per graf beschreven volgens de in het centrale beheersplan omschreven methodiek.

De algemene toestand van dit perk is relatief goed, al vinden we hier een typisch schadebeeld dat past bij een historisch perk. Historisch verval hoort enigszins bij deze graven, en kan in principe nooit volledig worden weggewerkt. Er is dus blijvend beheer nodig, dat een aantal maatregelen zal vereisen die op andere perken minder van toepassing zijn.

Dit heeft te maken met de typische problemen van oude graven en de typische materialen. De graven op deze perken werden in veel gevallen vervaardigd in blauwe hardsteen, marmer en/of zandsteen, stuk voor stuk materialen die in ons Belgische klimaat sterk aan erosie zijn onderworpen. We zien dan ook typisch verval:

- Blauwe hardsteen: verkleuring, barsten en breuken, loskomen van fossiele resten, oplossen van koolstoflijnen, ...
- Marmer: verkleuring (zwarte patine die het marmer in feite op natuurlijke wijze gaat beschermen), bloot liggen van de marmeraders, versuikering en zacht worden van het marmer
 - Bij beelden kan dit leiden tot afbrekende onderdelen
 - Bij platen (epigrafie) zien we dat platen bol gaan staan en uiteindelijk breken
- Zandsteen: deze wordt poreus en zal uiteindelijk ook gaan afbrokkelen.
- Metaal:
 - Metalen onderdelen ondervinden corrosie/roestschade met verkleuring en aantasting tot gevolg.
 - Interne metalen stukken (bevestigingsstukken) gaan roesten en zetten druk op de steen rondom, waardoor deze gaat barsten en uiteindelijk breekt.

Daarnaast is de beplanting die in de loop der jaren werd toegevoegd ook een enorme schadefactor geworden (vb.: door sterke wortelvorming door coniferen en aanverwante soorten). Wortels gaan soms over de weg en zorgen ook voor bezoekers voor onveilige situaties. De meest ernstige gevallen zijn echter deze waar de wortels de kelder en/of het grafteken gaan omduwen of gaan omhoogstuwen (waardoor alles onstabiel zal worden). Bomen kunnen bovendien bij bijvoorbeeld stormen omvallen en meerdere graven beschadigen, maar ook het grafteken oplichten. In 2021-2022 werd door de Stad echter al een grote actie ondernomen om schadelijke bomen te verwijderen of te snoeien.

Er is ook een acuut probleem met zaailingen, en dan in het bijzonder van de esdoorn. De zaden van deze bomen vliegen relatief ver weg en vinden in de spleten tussen grafonderdelen een meer dan geschikte habitat. Kleine planten kunnen relatief snel verwijderd worden, maar verwilderde exemplaren tasten de onderliggende structuur ook steeds meer aan met wortelvorming en bladval (ontstaan van organisch afval waarin nog meer zaailingen kunnen gaan woekeren).

¹ Zie Excel-bestand met schadebeschrijving per graf, dat als bijlage van dit beheersplan is toegevoegd, samen met de foto-inventaris.

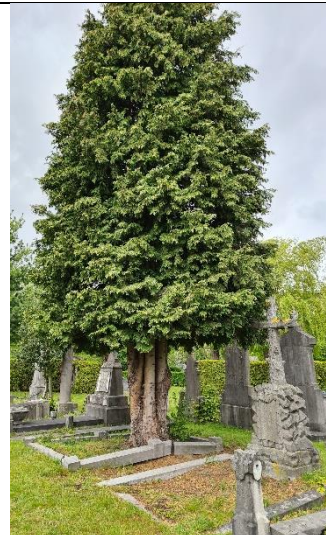
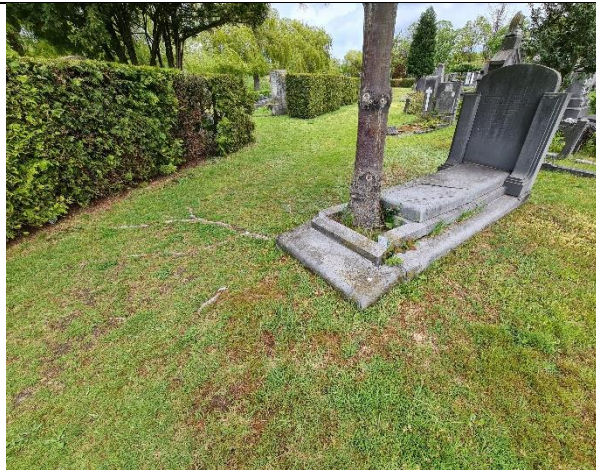
Concessies zijn op dit perk niet altijd meer actief of worden niet meer actief door families bezocht. Dit verklaart deels de toestand van een aantal graven, die duidelijk in een toestand van verwaarlozing zijn gekomen (vaak verwaarlozing die door de bestaande concessionaris ook nooit is aangepakt). Overwoekering en het niet opvolgen van barsten en breuken, laat staan het niet reinigen, zorgen voor sterke achteruitgang van het grafteken. Het in bruikleen geven van monumenten op deze perken lijkt wel te zorgen voor een activering van de primaire functie en op termijn voor het zinvol herbestemmen van dit waardevolle erfgoed.

In het verleden zijn er ook bronsdiefstallen geweest, waarvan de sporen soms tot op vandaag nog zichtbaar zijn.

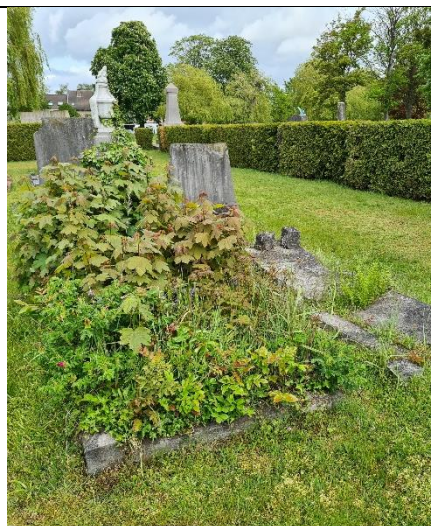
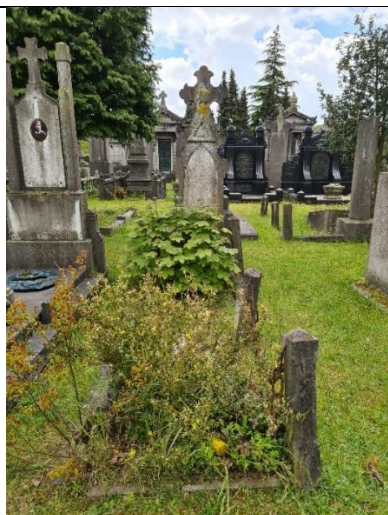
Het ontwikkelen van dit perk betekent ook dat we moeten zoeken naar een gepast beeld voor dit perk, waarbij onderhoud en (beheerst) verval in een goede verhouding kunnen worden samengebracht. het is dus zoeken naar een gulden middenweg.

Er wordt bij de bezoeker wel aandacht getrokken op de graven die in peterschap of bruikleen kunnen worden genomen.

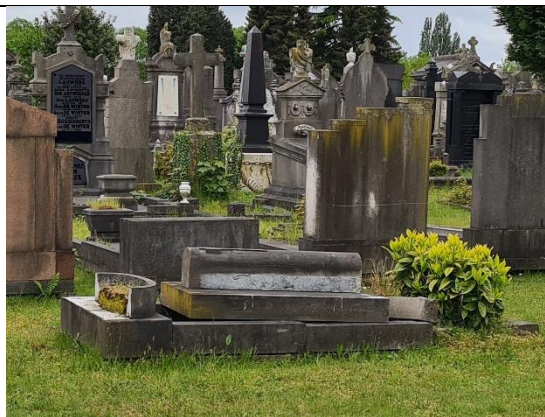
Onderstaand volgt een kort overzicht van de grootste problematieken die dit perk typeren.

Verwilderde of uitgegroeide beplantingen (in het verleden aangebracht door concessionarissen) + sterke wortelvorming, ook over de weg.

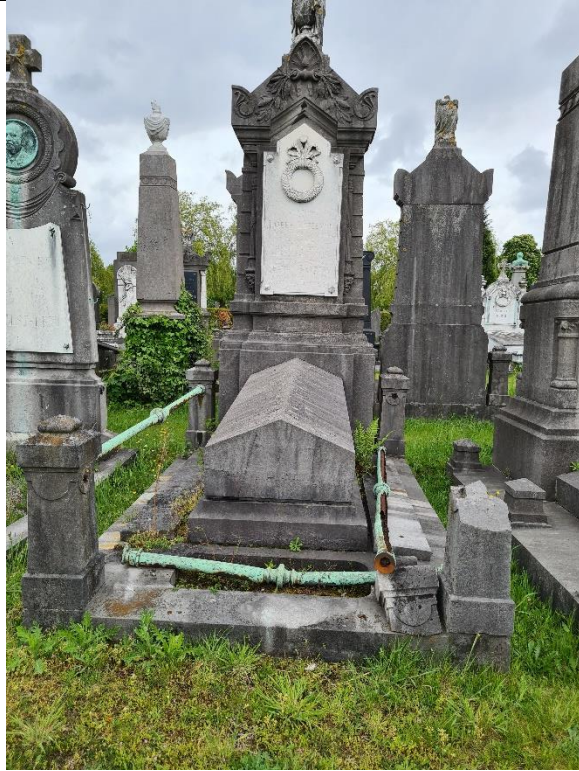

Door concessionarissen niet onderhouden graftuinen + zaailingen

Ingevallen graftekens

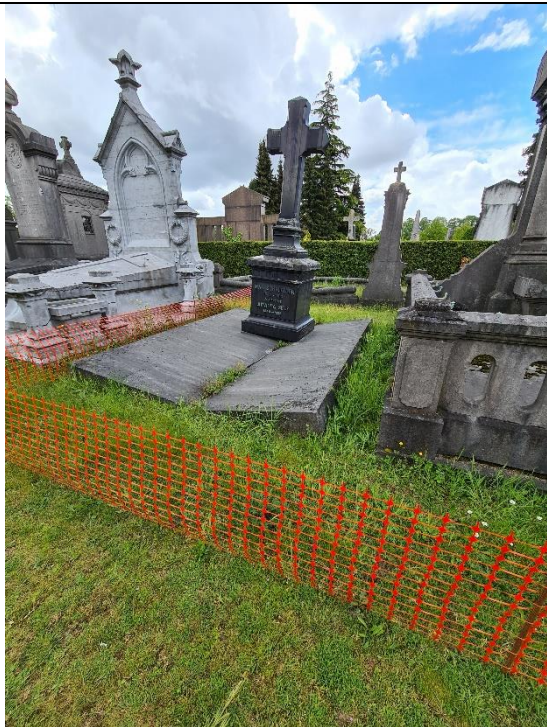
Klimplanten (duwen graf open en achterover)

Loskomende onderdelen, roest

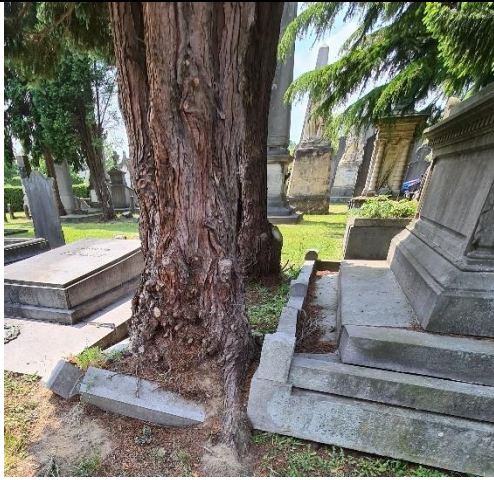
Stabiliteitsproblemen (tot en met grafkelder)

Stabiliteit grafteken + grafkelder

Slechte/mislukte restauratie
(koolstoflagen/stylolieten/calcietafers
agressief verwijderd door zandstralen, er is
nadien geen bescherming aangebracht): vocht

	blijft achter en organisch materiaal kan zich gaan ophopen
	
Sporen van diefstal	Naar buiten vallende onderdelen, breuken en barsten
	
Ernstige Breuken en barsten	Uitgegroeide aanplantingen (vorming van dikke wortels en boomstammen duwen op het grafteken én de onderliggende kelderstructuur)

	
Corrosie van metalen	Aanwezigheid van vuil (zwarte afzetting) op zandsteen en marmer
	
Versuikering van marmer, grafplaten komen bol te staan en breken af	Verzakkingen (soms ook door fauna)

Aanwezigheid van organisch materiaal en mos

Deuren van grafkapellen liggen soms los of hebben ontbrekende onderdelen. Vaak niet afgesloten.

Er zijn problemen met een beperkt aantal graftekens op dit perk, die in een dergelijk slechte staat verkeren dat overwogen dient te worden om ze **toch te verwijderen**. Restauratie zal in deze gevallen een beeld van veel reparaties opleveren (die niet meer visueel voldoende kunnen worden weggewerkt), waardoor het beeld van deze graftekens ook nooit meer optimaal zal kunnen worden. Momenteel liggen de losse en ernstig beschadigde stukken op de grafplaats. Dit kan een meerwaarde geven voor bepaalde fauna op de begraafplaats, maar naar onderhoud toe stellen deze graftekens grote problemen (veel zaailingen, gevaarlijk voor het personeel om het onderhoud te doen).

Concreet gaat het voor perk Z1 over volgende graftekens:

Z1/16/10 DB/1509 Mees-Segers ET 31/12/1987 OK voor eventuele afbraak in toekomst	
Z1/25/08 DB/1768 Meert ET 31/12/1990 OK voor eventuele afbraak in toekomst	

3.4. Het Schoonselhof is een levende begraafplaats: update inventarisatie/restauratie

Het Schoonselhof is een levende begraafplaats, die ook op vlak van onderhoud en restauratie heel erg actief beheerd wordt. Ten belope van de inventarisatie- en beheersplantijd werden een aantal graven (in de inventaris nog gemarkeerd met 'veiligheidsrapport 1') gerestaureerd - of er werden acties ondernomen om schadelijke plantengroei te verwijderen. Het is een duidelijk bewijs van het engagement dat de Stad Antwerpen ook jaarlijks vastlegt om deze gigantische dodenplaats met veel zorg en als een goede huisvader te beheren. Onderstaand volgen enkele voorbeelden:

Toestand lente 2021	Toestand zomer 2022
	 SH_Z1_8_15_SCHNITZLER-SELB
	 SH_Z1_10_20_LYNEN-KÖNEMANN

SH_Z1_18_4_CEUTERICK

SH_Z1_West_6_DECOCK-VERWIMP

SH_Z1_West_1_SPEE-HAGHE

4. Identificatie perk Y

Perknummer	Y
Kadasternummer	504/02 en 504A
Beschermd/niet beschermd	Beschermd
Type gebruik (begroving, crematie, braakliggend, ...)	Begroving (kelders, peterschap, bruikleen)
Ligging op plan	

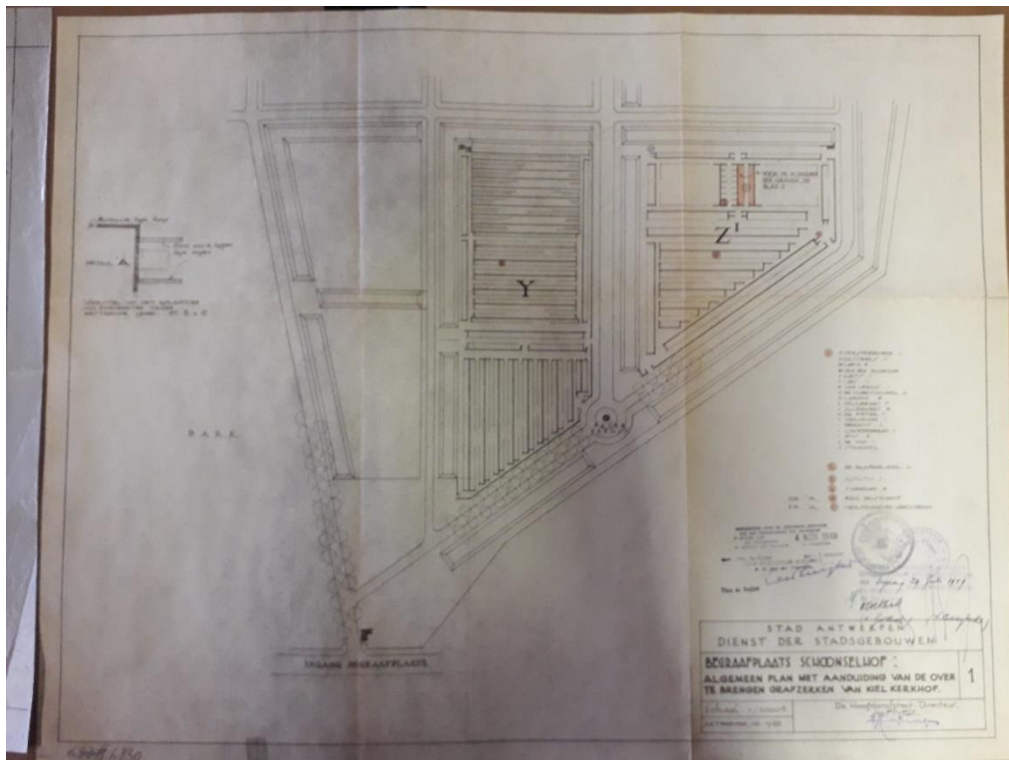
5. Korte historiek perk Y

Perk Y werd vanaf 1938 in gebruik genomen. De graven die hier liggen werden overgebracht van de voormalige Kielbegraafplaats. De menselijke resten werden op kosten van de Stad overgebracht, het overbrengen van grafmonumenten werd door de families zelf bekostigd. Het betreft op dit perk veelal eeuwigdurende familiegraven (met veel grafkelders). Deze monumenten behoorden ook op het Kiel tot de duurdere klasse en vertegenwoordigden bijgevolg een zekere status. Deze graven werden vaak voorzien van monumentale kenmerken en veel typerende symboliek.

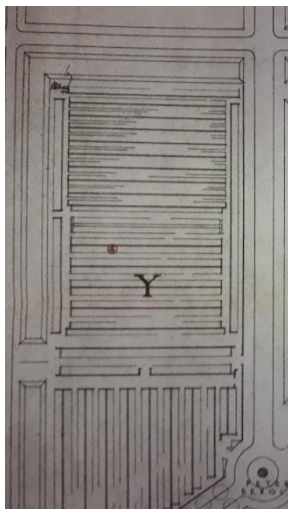
Overbrengingen van het kiel gebeurden vanaf mei 1938, de eerste lijn was lijn West. Nadien volgden overbrengingen op verschillende lijnen (voor zover het archiefonderzoek kon aantonen):

Y lijn 19	Mei 1938
Y lijn 17	Juni 1938
Y lijn 14	Juli 1938
Y lijn 1	Juli 1938
Y lijn 7	Juli 1938
Y lijn 6	Juli 1938
Y lijn 2	Augustus 1938
Y lijn 5	September 1938
Y lijn 12	September 1938
Y lijn 15	December 1938
Y lijn 11	December 1938
Y lijn 8	Januari 1939
Y lijn 10	Januari 1939
Y lijn 9	Januari 1939
Y lijn 18	April 1939
Y lijn 16	April 1939
Y lijn 13	April 1939

In 1949 is er nog een plan dat de overbrenging regelt van stadarchitect Fivez. Terwijl er veel graven werden toegevoegd aan perk Z1, werd op Y slechts één graf toegevoegd: at van Maria s'Heeren.

Figuur 3: schets met ligging van eregraven (architect Fizez), november 1949, bron: Felixarchief (nr. 697#6830, d.d. 4/11/1949)

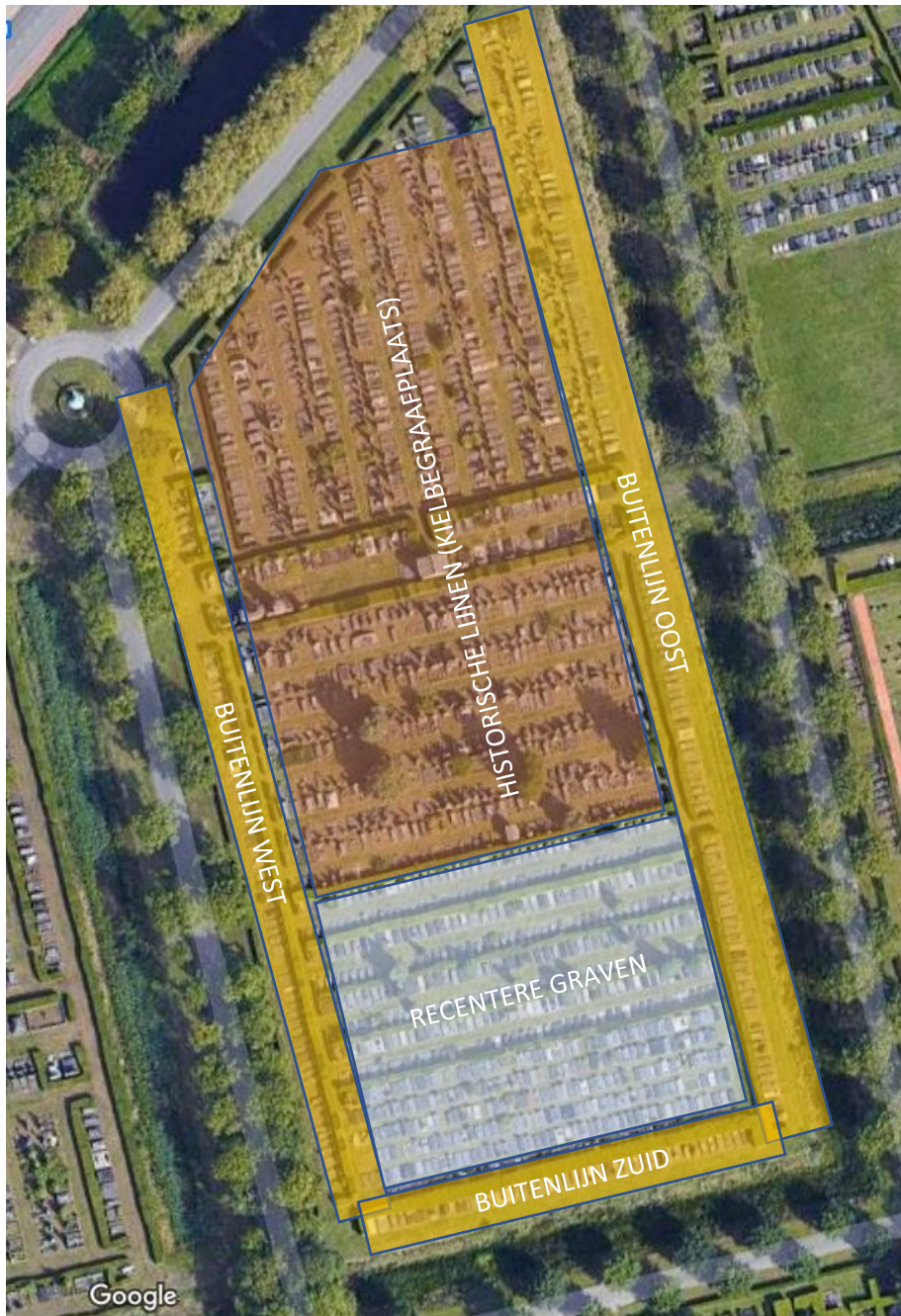
Figuur 4: detail van bovenstaand plan

6. Inventarisatie Perk Y

6.1. Algemeen plan (ligging zones en graven)

Op basis van de gegevens van de stedelijke inventaris zijn er in totaal 1649 graftekens aanwezig op dit volledige perk.

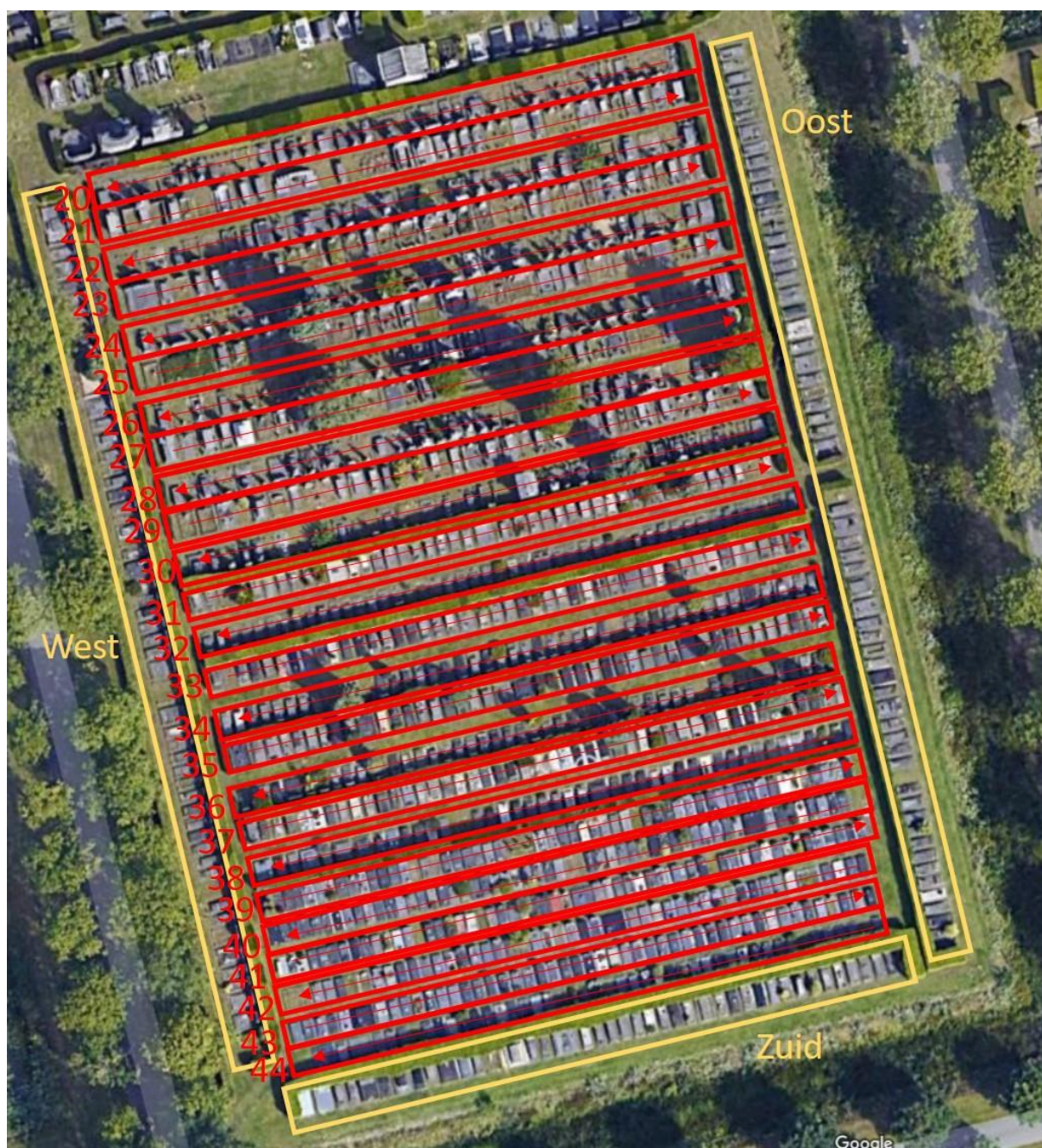
In de inventaris [www. Schoonselhof.be](http://www.Schoonselhof.be) (beheerd door vzw Grafzerkje) werden 484 graven opgenomen van dit perk. Het gaat hierbij om een lijst van personaliteiten (historisch, socio-cultureel, volkskundig). Bijzondere graftekens (symboliek, architecturaal, ...) werden soms ook meegenomen. Deze graven liggen hoofdzakelijk in de oudste rijen van dit perk (rijen 1-30)

6.2. Plan: nummering van de lijnen en nummerrichting: Y noord

Plan: nummering van de lijnen en nummerrichting: Y zuid

6.3. Algemene bespreking

Erfgoed:

- Perk met graven die werden overgebracht van de oude Kielbegraafplaats (grotendeels)
- Oriëntatie van de graven op binnenlijnen staat in het voorste deel (zijde noord) haaks op de oriëntatie van de rest van de graven op de binnenlijnen
- De meest monumentale graven liggen op de noord- en middenzijde van het binnenperk. Dit zijn de graven die afkomstig zijn van de vroegere Kielbegraafplaats
- Sterke beeldvorming door aanwezigheid van monumentale graven, materiaalgebruik en symboliek.
- Aan de zuidzijde is er een recenter deel van het perk met veel jongere graven (art deco tot–begin 21ste eeuw) en als gevolg ook met nieuwere materialen en andere graftypes.
- Buitenlijn Oost herbergt enkele monumentale graven die vaak als beeldbepalende graven in beeld komen bij foto- en filmreportages
- Op de buitenlijn West zien we een vermenging van oude en nieuwere graftypes. Ook enkele belangrijke graven van onder meer beeldhouwers. Buitenlijn zuid is jonger dan de beide andere buitenlijnen.
- Veel graven in peterschap en bruikleen
- Niet het volledige perk valt binnen de perimeter van deze nota. Wel de rijen 1 tot 33. De andere graven op het perk dienen te worden meegenomen naar de inventarisatieoefening 'lokale lijst' (zie maatregelen beheersplan).

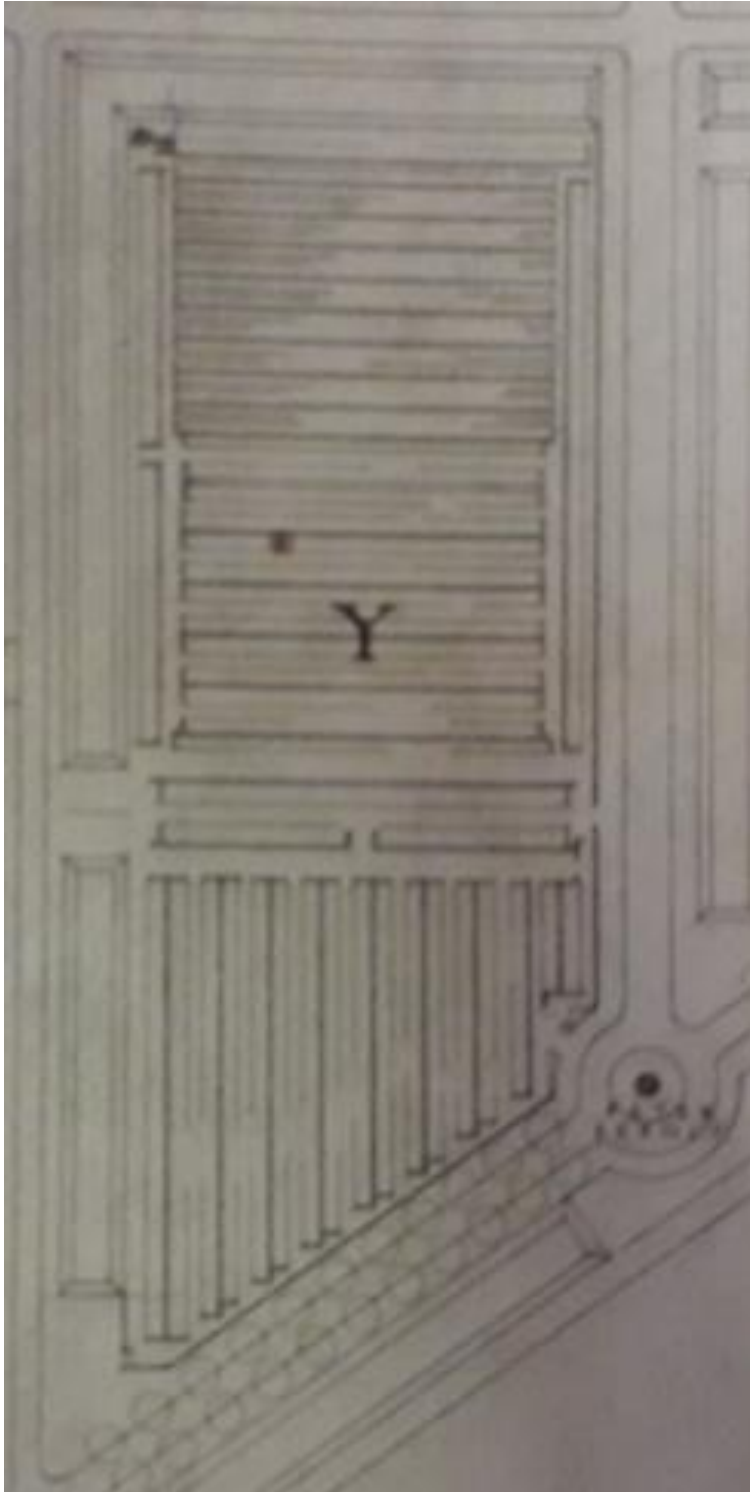
Groen en verharding

- Op de perken zijn veel zaailingen en verwilderde aanplantingen (van oude graftuinen) te vinden op de graven. Dit heeft impact op de structuur van de graftekens. Er werden reeds diverse acties ondernomen om deze beplantingen terug te snoeien of te kappen. Met als doel om verhoude zaailingen systematisch te verwijderen door ze kort te knippen en de stobben in te smeren.
- In het oosten en zuiden wordt het perk afgebakend door grachten.
- Alle paden op het perk zijn ingezaaid met gras. Er is geen verharding aanwezig
- Er zijn meerdere toegangen langs elke zijde
- Het perk werd bij aanleg opgehoogd.

Haagstructuren

- Aan de zijde Krijgsbaan (noordzijde) en zijde Groenstraat (westelijke zijde) is opnieuw een buitenhaag aangebracht, liggend voor de graven op de buitenlijnen. Dit is opnieuw (cfr. Z1) niet het geval bij de oostelijke en zuidelijke buitenlijnen.
 - Aangezien dit voor deze perken steeds consistent is (buitenhaag op noorden en westen), kan er ook gedacht worden aan een aanplant in functie van bescherming van achterliggende perken tegen weersomstandigheden (en vooral wind vanuit deze windrichtingen)
- De binnenhagen op de rijen 1-17 en 20-29 zijn grotendeels verdwenen. Door het wegvallen van deze hagen wordt echter wel de monumentale beeldkwaliteit van deze historische rijen benadrukt. Door het ontbreken van de hagen is er ook hier veel meer toegang tot de graftekens voor onderhoud en restauratiedoeleinden.

- De binnenrijen vanaf rij 30 zijn wel goed bewaard gebleven, het beeldkarakter van deze rijen is echter volkomen anders, met veel recentere graven (vanaf vroeg modernisme tot en met oprichting van de graftekens in de jaren 2000 en 2010).
- 2 haaks op elkaar staande hagen (rij 18 en 19) benadrukken het karakter van deze rijen als ererijen. Deze hagen werden recent deels heraangeplant.

6.4. Structurerende elementen en beeldkwaliteit

6.4.1. Voorste deel (rijen 1-17)

Zicht op het perk, noordzijde. Wordt regelmatig in reportages gebruikt.

Opvallend is de structuur in puntvorm aan de straatzijde (driehoekige vorm). Hier valt ook op dat het perk sterk verhoogd werd ten opzichte van het straatniveau

Het perk is omgeven door halfhoge hagen, die een kamergevoel creëren op het perk, maar toch nog zicht op de straatzijde (en omgekeerd) geven.

De brede lanen op het perk zijn ingezaaid met gras (en kruiden).

De graftekens tonen

- een typisch materiaalgebruik voor de 19de en begin 20ste eeuw: overwegend blauwe hardsteen en marmer, samen met brons (voor de afsluitingen).
- Diverse hoogtes, maar veel graven hebben een relatief grote hoogte (+1.5m)

Verspreid over het perk staan enkele bomen. De meesten werden ooit als struikjes in graftuinen aangeplant (of zaailingen) en zijn later uitgegroeid tot volwaardige bomen.

Enkele rijen noordelijke deel) zijn nog monumentaler van aard dan alle andere rijen.

Recent werden afsluitingen aangebracht bij graven die door verval een gevaarlijke situatie creëren en dringend moeten worden gestabiliseerd. Het gaat dan vaak om gevolgen van instorting van delen van het grafteken of de kelder.

Hagen (conifeer, beuk en liguster) geven structuur, zowel aan de binnenstructuur als aan de buitenlijnen.

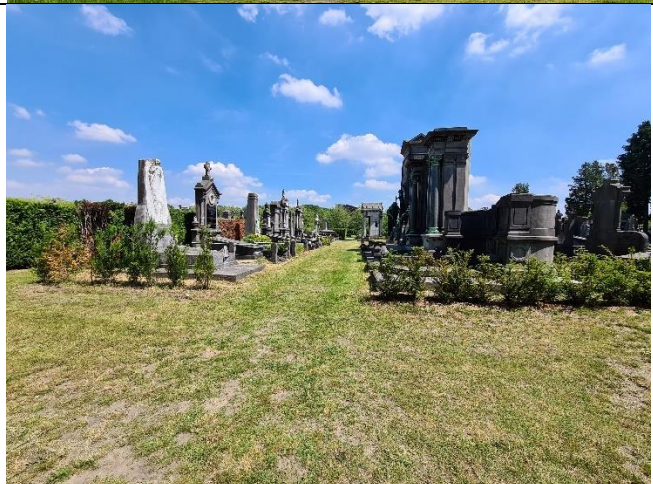
Noordwestelijke ingang (aan rotonde)

6.4.2. Middenlijnen (rijen 18-19)

In het midden van het historische perk wordt een zone afgebakend door hoge hagen. Deze zone is ook goed zichtbaar vanuit de lucht en langs de oost- en westzijde van het perk. De hagen omkaderen twee lijnen, met veelal monumentale graftekens. Recent werden aan één zijde deze hagen weggenomen en vervangen door jonge aanplantingen (wegens afsterven van de bestaande haag).

Zicht vanop de westzijde

Zicht op de middenrijen (westzijde)

Eén van deze graftekens is het mausoleum van de familie Pecher. Voor dit mausoleum is een doorgang gecreëerd van het voorste deel van het perk naar de centrale monumentale laan

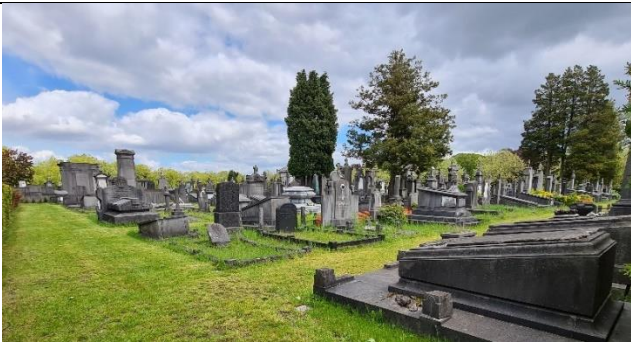
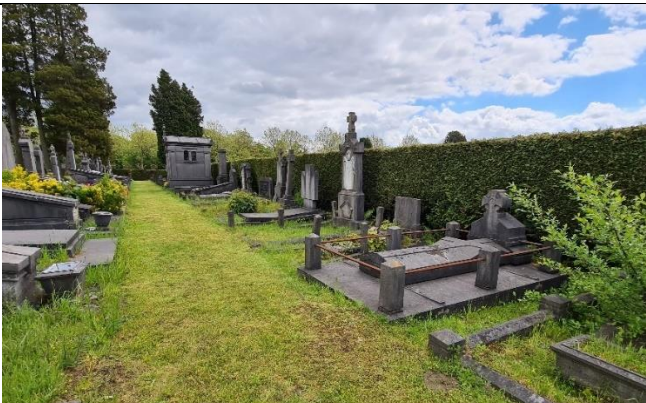
De hagen op dit middendeel zijn hoger, er is geen doorkijk mogelijk naar het voorste deel van het perk.

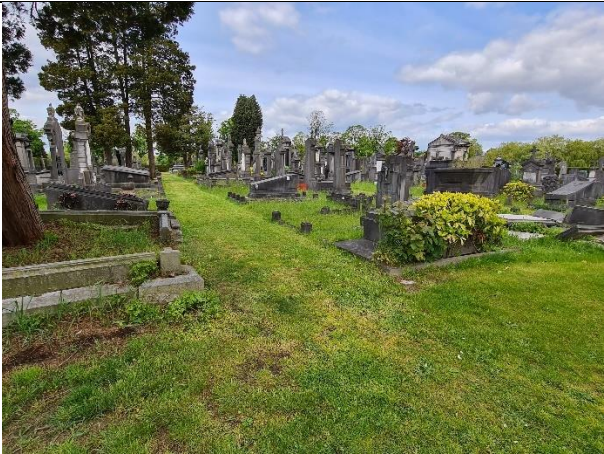
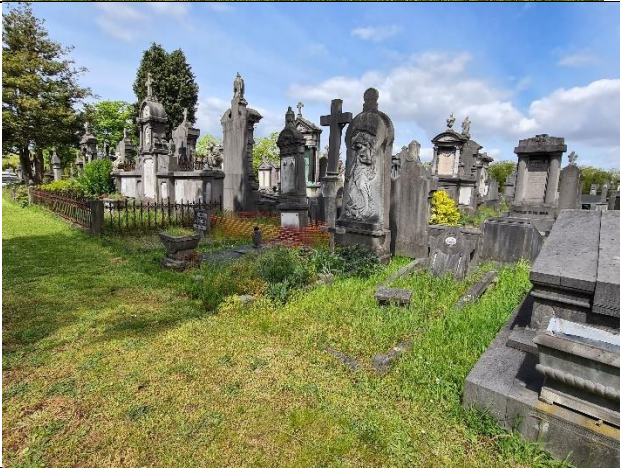
Door het wegnemen en heraanplanten van de haagstructuur aan de zuidelijke zijde is doorkijk op het zuidelijke deel van het perk (tijdelijk) wel mogelijk.

	
Toestand van de haag, juni 2021	

6.4.3. Middendeel (rijen 20-30)

	De graven liggen eveneens op brede ingegroende lanen
	Een haag (conifeer) markeert de zuidelijke begrenzing van het middendeel

	Er staan verschillende grote bomen op het perk. Deze zijn echter allemaal aanplantingen in de graftuinen die uitgegroeid zijn tot volwaardige bomen (wildgroei, met schadebeelden tot gevolg, zie verder)
	Ook op dit deel vinden we overwegend - Blauwe hardsteen - Marmer - Brons/metaal

6.4.4. Achterste deel (nieuwste perk) (rijen 31-44)

	Het nieuwste deel heeft een ingang aan de zuidwestelijke zijde. Hier valt meteen op: - Andere graftypes (meer vlakke zerken en vlakke zerken met stèles) - Ander materiaalgebruik: veel meer granietsoorten
---	---

	de brede lanen zijn ook hier ingegroend. Er is beplanting op de graven, maar deze wordt door concessiehouders nog goed onderhouden en vertoont dus minder wildgroei.
	De brede lanen zijn telkens van elkaar gescheiden door grote hagen (conifeer)
	In de oudere lanen van dit deel vinden we wel nog meer blauwe hardsteen, maar deze is veel vaker vermengd met onderdelen in graniet – een kenmerk eigen aan art deco en modernisme (interbellum tot jaren 1970)

6.4.5. Buitenlijnen

Buitenlijn oost wordt aan de grachtzijde niet omgeven door een haagstructuur. Hierdoor is er van bij de ingang van de begraafplaats een goed zicht op deze lijn (dit gezicht wordt vaak gebruikt als kenmerkend beeld voor Schoonselhof).

In deze lijn zijn er in het verleden hier en daar al enkele graven weggenomen.

Buitenlijn zuid herbergt graven uit dezelfde periode als het nieuwste perk met de jongere lijnen. Overwegend art deco en modernisme. Lagere graftypes (veelal vlakke zerken met stèles en varianten).

Er is geen buitenhaag, waardoor er vanop de nabijgelegen verharde weg inkijk is in deze rij. Dit geeft een sterk open gevoel en genereert minder het idee van een landschapskamer.

De haag is echter sterk overgroeid op enkele graven.

Buitenlijn west wordt gekenmerkt door een binnen- en een buitenhaag (conifeer en liguster/beuk).
De halfhoge buitenhaag laat inkijk toe van buiten het perk. De beukhaag geeft vooral in de zomer een meer ingetogen sfeerbeeld (kamergevoel)

6.4.6. Graftypes en stijlen op perk Y

Op dit perk zien we tal van verschillende graftypes, die het monumentale beeldkarakter van het perk sterk bepalen. Daarnaast vinden we ook op dit perk een ruime waaier van verschillende architecturale stijlen.

Graftypes op perk Y	
	
Sarcofaag	
	
Cippe	
	
Onvoltooide zuil	
Platte zerk met stèle	Grafkruis met calvarieberg

Obelisk

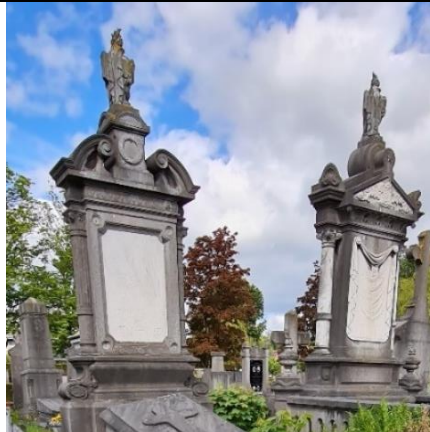
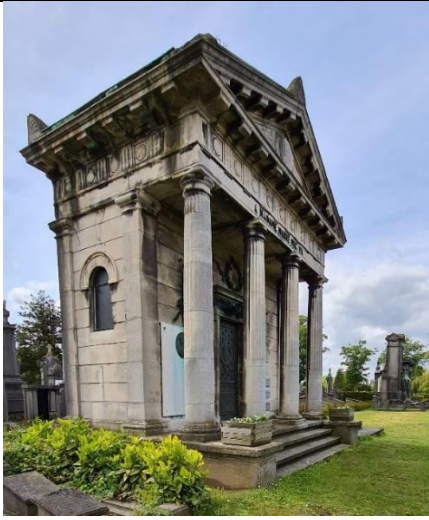
Grafkruis met graftuin

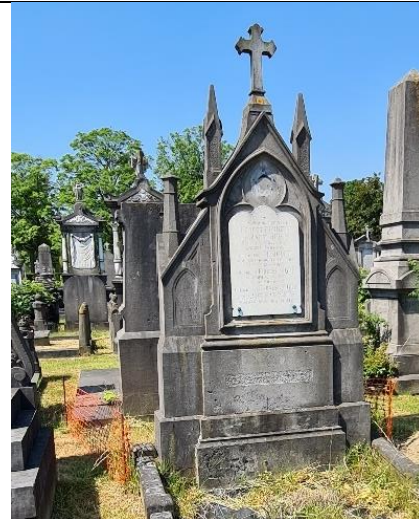
Beeld (pleurante of engel) op sokkel

Mausoleum

Grafkapel

Stijlen	
	
eclectische stijl, typisch voor de 19de en begin 20ste eeuw.	Eclectisch met neo-barokke invloeden
	
Art Nouveau	
	
Neo-classicisme	

Neogotiek

Neo-byzantijs (voornamelijk op joodse graftekens)

Art Déco

Modernisme

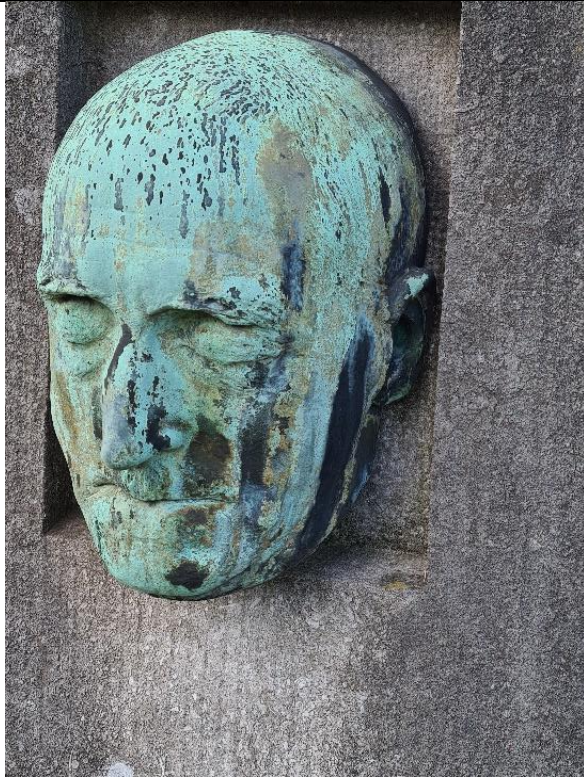
6.4.7. Symboliek/artistiek

Er is een bijzonder rijke diversiteit aan symboliek aanwezig op dit perk, die aansluit bij de typische 19de en vroeg 20ste-eeuwse grafcultuur, met veel nadruk op pathos, levensbeschouwelijke symboliek, verwijzing naar fauna en flora, ...

Pleuranten in brons en marmer in diverse stijlen

Andere beelden

Dodenmasker in brons (vrij zeldzaam)

Verwijzingen naar beroep (hier smid) in de vorm van beeld

Voorbeelden van industriële producties met interessante vormen en historiek: hier reliëf in brons van de firma Norga (met signatuur)

Borstbeeld van beeldhouwer Deckers

	Medaillons van - Arthur Pierre (marmer) - Louis Dupuis (brons) - Frans Joris
	

Symbolen van verschillende religies en levensbeschouwingen:

	
Armeens kruis	Christelijk-orthodox kruis

	
Opstaande viool (cfr. La libre Pensée) (vrijzinnig)	Joods (Davidsster)
	
Passer en winkelhaak	Keltisch kruis
	
Katholiek kruis (met varianten)	

Andere symboliek

Zandloper met vleugels (duif en vleermuis/duif) (memento mori)

Dierensymboliek: uil

Uitgebloeide papaver

Onvoltooide zuil met varianten (vb.: boomstronk)

	
Uitdovende fakkel	Urne/vaas met rouwdoek en/of vlam
	
bloemensymboliek/levensboomsymboliek	Engelen (soms met vleugels, bloemen, ...)
	Lettertekens/afkortingen - R.I.P. - D.O.M. - Alfa/omega - ...

Verstrengelde handen met ketting (huwelijk)

Overgangssymboliek

6.5. Algemene toestand en schadebeschrijving

De rijen met graven die van de Kielbegraafplaats werden overgebracht, bevinden zich op rijen 1-30. Deze rijen werden volledig gefotografeerd, omdat deze beheersmatig best als één geheel gezien worden (veel graven met gelijkaardige historiek en onderhoudsproblematiek). Er werd voor deze rijen per graf een beheersmatige schadebeschrijving opgemaakt volgens de criteria van Monumentenwacht². Deze kan ons helpen inschatten welke maatregelen nodig zijn voor het verdere beheer van dit perk.

De schade werd per graf beschreven volgens de in het centrale beheersplan omschreven methodiek.

De toestand van de graven in deze 30 rijen is wisselend. Er zijn graven die in goede staat zijn, graven die door bruikleen werden vernieuwd, maar er zijn ook veel graven waarvan het grafteken ernstig beschadigd is (tot en met volledig ingestort). Op dit perk noteren we meer schade dan op perk Z1.

De algemene toestand van dit perk is redelijk, al vinden we hier een typisch schadebeeld dat past bij een historisch perk. Historisch verval hoort enigszins bij deze graven, en kan in principe nooit volledig worden weggewerkt. Er is dus blijvend beheer nodig, dat een aantal maatregelen zal vereisen die op andere perken minder van toepassing zijn.

Dit heeft te maken met de typische problemen van oude graven en de typische materialen. De graven op deze perken werden in veel gevallen vervaardigd in blauwe hardsteen, marmer en/of zandsteen, stuk voor stuk materialen die in ons Belgische klimaat sterk aan erosie zijn onderworpen. We zien dan ook typisch verval:

- Blauwe hardsteen: verkleuring, barsten en breuken, loskomen van fossiele resten, oplossen van koolstoflijnen, ...
- Marmer: verkleuring (zwarte patine die het marmer in feite op natuurlijke wijze gaat beschermen), bloot liggen van de marmeraders, versuikering en zacht worden van het marmer
 - Bij beelden kan dit leiden tot afbrekende onderdelen
 - Bij platen (epigrafie) zien we dat platen bol gaan staan en uiteindelijk breken
- Zandsteen: deze wordt poreus en zal uiteindelijk ook gaan afbrokkelen.
- Metaal:
 - Metalen onderdelen ondervinden corrosie/roestschade met verkleuring en aantasting tot gevolg.
 - Interne metalen stukken (bevestigingsstukken) gaan roesten en zetten druk op de steen rondom, waardoor deze gaat barsten en uiteindelijk breekt.

Daarnaast is de beplanting die in de loop der jaren werd toegevoegd ook een enorme schadefactor geworden (vb.: door sterke wortelvorming door coniferen en aanverwante soorten). Wortels gaan soms over de weg en zorgen ook voor bezoekers voor onveilige situaties. De meest ernstige gevallen zijn echter deze waar de wortels de kelder en/of het grafteken gaan omduwen of gaan omhoogstuwten (waardoor alles onstabiel zal worden). Bomen kunnen bovendien bij bijvoorbeeld stormen omvallen en meerdere graven beschadigen, maar ook het grafteken oplichten. In 2021-2022 werd door de Stad echter al een grote actie ondernomen om schadelijke bomen te verwijderen of te snoeien.

² Zie Excel-bestand met schadebeschrijving per graf, dat als bijlage van dit beheersplan is toegevoegd, samen met de foto-inventaris.

Er is ook op dit perk een acuut probleem met zaailingen, met opnieuw veel voorbeelden van zaailingen van de esdoorn. Het verwijderen ervan dient ook hier regelmatig opgevolgd te worden om verdere schade te voorkomen.

Concessies zijn op dit perk niet altijd meer actief of worden niet meer actief door families bezocht. Dit verklaart deels de toestand van een aantal graven, die duidelijk in een toestand van verwaarlozing zijn gekomen (vaak verwaarlozing die door de bestaande concessionaris ook nooit is aangepakt).

Er wordt bij de bezoeker wel aandacht getrokken op de graven die in peterschap of bruikleen kunnen worden genomen.

Er zijn problemen met een beperkt aantal graftekens op dit perk, die in een dergelijk slechte staat verkeren dat overwogen dient te worden om ze **toch te verwijderen**. Restauratie zal in deze gevallen een beeld van veel reparaties opleveren (die niet meer visueel voldoende kunnen worden weggewerkt), waardoor het beeld van deze graftekens ook nooit meer optimaal zal kunnen worden. Momenteel liggen de losse en ernstig beschadigde stukken op de grafplaats. Dit kan een tijdelijke meerwaarde geven voor bepaalde fauna op de begraafplaats, maar naar onderhoud toe stellen deze graftekens grote problemen (veel zaailingen, gevaarlijk voor het personeel om het onderhoud te doen).

Concreet gaat het voor perk Y over volgende graftekens:

Y/9/28 DB 2007 Bollekens – Joosten ET 31/12/2039 Beëindiging concessie na verwaarlozingsprocedure 2022_CBS_06457 OK voor eventuele afbraak in toekomst	
Y/04/07 DB/2631 Lambert – Knudden ET na verwaarlozing GR 20071022 OK voor eventuele afbraak in toekomst	

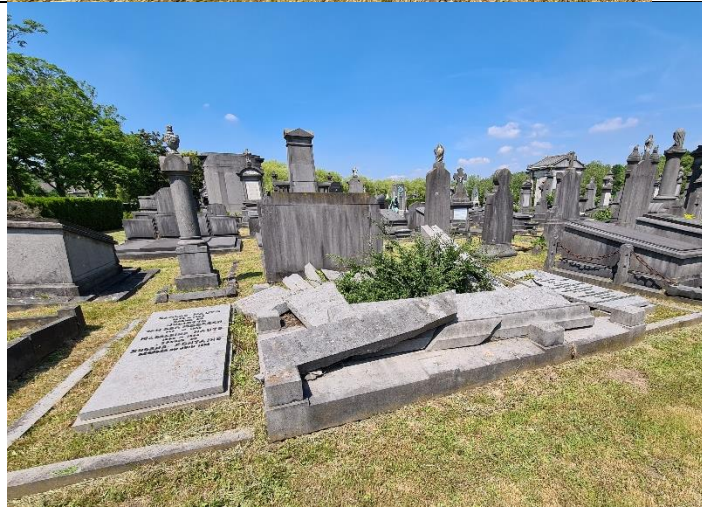
Y/20/07

DB/3193 Schaetsaert – Van Schil
ET 02/04/2007 na CB
verwaarlozing
OK voor eventuele afbraak in
toekomst

Y/25/02

STEENVELD-VAN BOMBERGEN
Verwaarlozingsprocedure
opgestart d.d.
04/08/2023.
OK voor afbraak na beëindiging
verwaarlozingsprocedure of
stopzetting
concessie

Y/30/26

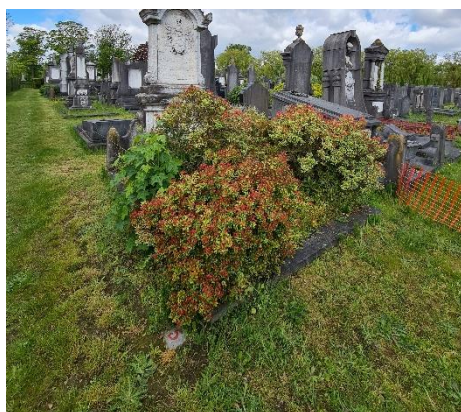
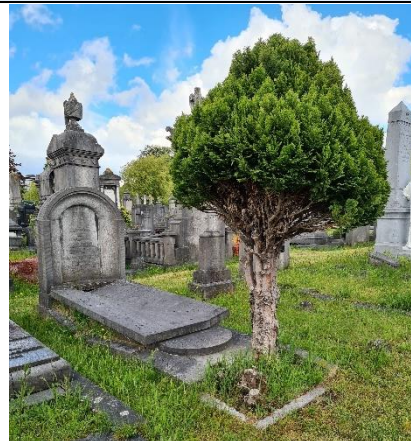
DB/4189 Ergo-Van Raemdonck
ET2012
OK voor eventuele afbraak in
toekomst

Onderstaand volgt een kort overzicht van de grootste problematieken die dit perk typeren.

Aanplantingen in graftuinen en zaailingen zijn in de loop der jaren verwilderd (nalatigheid van concessionarissen ligt hier aan de basis).

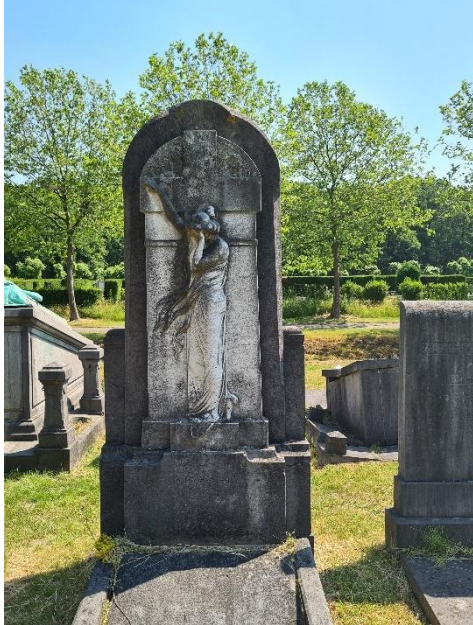
Wortels van deze beplantingen kunnen schade veroorzaken aan de graftekens en aan de onderliggende structuren (al dan niet kelders)

Marmeren onderdelen zijn op sommige graven sterk verweerd door versuikering. Vooral naamplaten zijn daardoor gebarsten en gebroken en onleesbaar geworden. Ook dekplaten op graven met sarcofaagtypes zijn typisch sterk verweerd, door erosie van water en licht. Wanneer de onderliggende lijm loskomt kunnen deze platen gaan schuiven, of bij barsten kunnen tijdens vrieskou breken ontstaan.

Marmer heeft vaak een zwarte patine gekregen. Nabestaanden nemen nog te vaak agressieve reinigingsmiddelen onder de hand om deze onderdelen te reinigen. Dit kan echter meer schade aanrichten dan het laten zitten van de patine. De aanwezigheid van deze laag vormt in feite een bescherm laag voor het onderliggende marmer – reiniging is dus niet altijd wenselijk indien ze niet op de correcte wijze gebeurt. De zwarte verkleuring kan gezien worden als een natuurlijk proces en moet dus eerder omarmd worden.

Opstaande constructies zijn in meerdere graven ingestort, als gevolg van

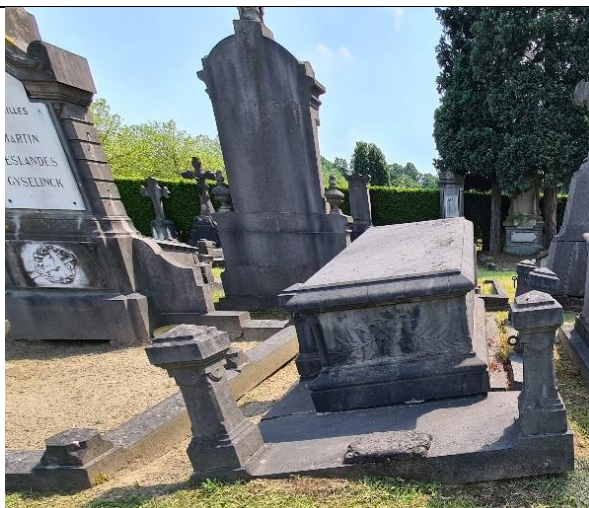
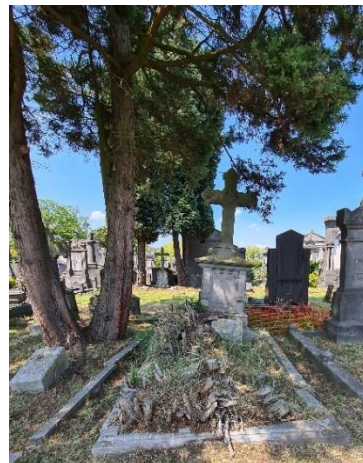
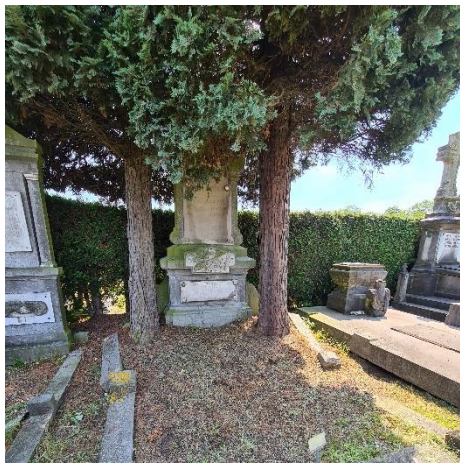
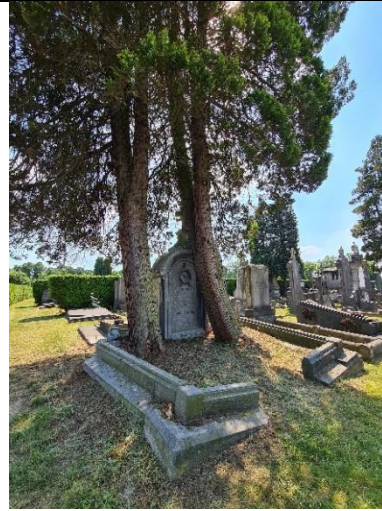
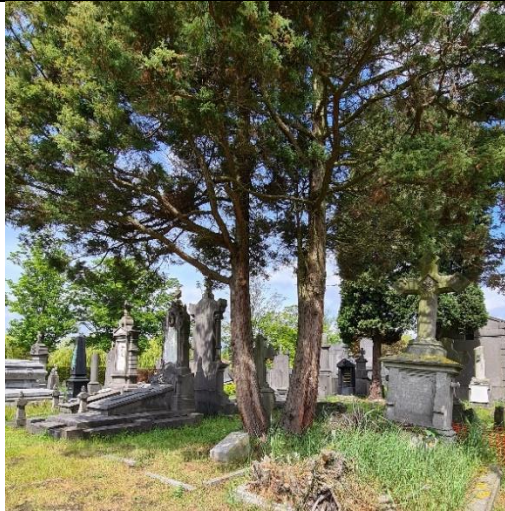
- Onstabiliteit van kelders
- Barsten en breuken in de bovenbouw
- Natuurlijke bewegingen van de bodem (of woelen door dieren)

Dit kan onveilige situaties opleveren. De diensten zijn in 2021 reeds volop bezig met het nemen van maatregelen bij graven waar problematische problemen zullen ontstaan. Deze graven werden afgebakend met een oranje prikomheining. De onderdelen van graven die effectief zijn ingevallen, worden op het graf teruggelegd, met het oog op een veilige doorstroming van het publiek in de gangen.

In graftuinen aangeplante coniferen vormen een specifiek probleem. De wortelvorming van deze bomen is intens, met schade in de onderliggende structuren tot gevolg. Het gebrek aan licht onder de bomen werkt mosvorming in de hand. De bladval van coniferen zorgt voor een verzuring van de bodem, die in de meeste graftuinen niet wenselijk is. De wortels van afgezaagde exemplaren kunnen ook niet eenvoudig verwijderd worden, waardoor het heraanplanten van de graftuin niet meer mogelijk is. Dit staat een optie voor bruikleen mogelijk in de weg.

De keuze voor het aanplanten van coniferen door concessionarissen kadert in een typisch tijdsbeeld (eind negentiende en begin 20ste eeuw) waarbij de conifeer het eeuwige groen als symboliek meekreeg.

Bij een aantal graven geven verzakkingen en verzakte kelders een typisch beeld van scheefgezakte graven. Het ingrijpen op deze problematiek vergt een blik op de ondergrondse structuren van bijvoorbeeld kelders en zal naar restauratie toe een meerkost inhouden.

	Een aantal van de oude – historische – coniferenhagen zijn aangetast met biologische schade. Hagen worden waar mogelijk vervangen door nieuwe aanplantingen, maar hier en daar bevinden zich sterk verkleurde stukken in de hagen. Het vervangen van deze delen van hagen gebeurt beter in een grotere ingreep (het volledig vervangen van de haag, i.p.v. delen te vervangen).
	Op buitenlijn oost is de coniferen haag over enkele graftekens gegroeid. Het wegsnoeien van de haag zal echter geen soelaas bieden (vermits dit dode plekken zal geven. Op termijn te bekijken hoe deze haag zal moeten worden aangepakt.
	Graf in bruikleen. Het graf werd – met het oog op versteviging – bedekt met een bijkomende deksteen in nieuwe blauwe hardsteen. Hierbij valt het kleurverschil sterk op. De onderliggende deksteen is hierdoor niet meer leesbaar (namen van de oorspronkelijke eigenaars zijn niet meer leesbaar).

Graf in bruikleen, gerestaureerd door de bruikleennemers.

Het graf werd door middel van zandstralen gereinigd. Daarbij werden echter bepaalde aandachtspunten niet in acht genomen: de harde techniek heeft de patine van de steen volledig weggenomen en legt nu alle gevoelige lagen van de steen bloot. Het gevolg is schilfering van de steen, kleine barsten en grote barsten. Erosie wordt hierdoor versneld.

7. Erfgoedwaarden

7.1. Erfgoedwaarden

De graven van perken Z1 en Y delen één gezamenlijke context – ze vormen een **erfgoedzone**. Ze bevatten beiden graven die werden overgebracht van de Kielbegraafplaats. Beide perken hebben hierdoor een sterke **contextgebonden** waarde. Ze genereren ook een zeer krachtige **beeldwaarde**, die verwijst naar een typisch **tijdsbeeld**, gekenmerkt door de typerende aanleg met brede lanen, eigentijdse materialen en stijlen en een enorme monumentaliteit van de graven (door het vaak eeuwigdurend karakter van veel graven). Hierdoor worden deze perken door velen als het ‘Père Lachaise’ van Antwerpen ervaren. We vinden hier dan ook veel graven van de Antwerpse 19de- en begin 20ste-eeuwse elite, de perken vertegenwoordigen een beeld van de rijkere graven die werden overgebracht van de Kielbegraafplaats.

De graven werden bij het heroprichten op het Schoonselhof niet (meer) gecompartmenteerd per religie, graven met diverse levensbeschouwelijke tekens werden naast elkaar gelegd, zonder verder onderscheid (iets dat op het Kiel mogelijk wel nog zichtbaar was in het landschap, vermits de Kielbegraafplaats aangelegd werd vooraleer in België de kerkhovenkwestie losbrak).

De graven hebben door hun context als overgebrachte graven van de Kielbegraafplaats een niet te missen **historische waarde**. Daarnaast liggen er op dit perk ook tal van personaliteiten, die eveneens als historisch aangeduid dienen te worden, sommigen daarvan liggen op ererijen (rijen Z1-ABCD).

De perken huisvesten graven met monumentale kenmerken en hebben bijgevolg ook een grote **architecturale waarde als geheel**. Tal van architecturale stijlen en types (vb. grafkapel) komen op deze perken relatief veel voor. Ook de rijen in art deco (vb.: 11 ABCD) horen in dit geheel, omdat ze goed documenteren hoe de stijlen – ook funerair – markant veranderden in het eerste kwart van de 20ste eeuw, onder invloed van nieuwe technieken en nieuwe visies op stijlelementen en de invulling van begraafplaatsen.

In de database werden ook graven aangeduid die op zichzelf ook een bijkomende expliciete architecturale waarde hebben.

Door de monumentaliteit, uitvoering, symboliek en makers van de graven hebben deze perken een hoge **artistieke waarde en ook bredere culturele waarde**. Ook deze werd per graf nog eens apart geïdentificeerd.

De bovenvermelde waardestellingen werden opgenomen in het desbetreffende Excel bestand. Deze kunnen daar geraadpleegd worden.

Op vlak van **landschap** zijn er nog verschillende elementen aanwezig die verwijzen naar het originele ontwerp, waaronder de brede lanen, haagstructuren en de brede grachten. De beplanting die door concessionarissen later op de graven zelf werd aangebracht (maar die gaandeweg vaak verwilderde) vertegenwoordigt weliswaar een aantal ideeën over het aanplanten van graftuinen begin 20ste eeuw, maar deze hebben op zich geen expliciete waarde, vermits ze niet tot de oorspronkelijke inrichting behoren.

Archeologisch kan men zeggen dat deze graven ook een zekere waarde hebben. Al moeten we hierbij wel specificeren dat het vooral om de menselijke resten gaat en minder om de begraafmethoden. Al de graven werden in de jaren 1930 overgebracht, resten werden vaak herkist, kelders werden nieuw

aangelegd en voor volle grondbegravingen werden nieuwe kuilen gemaakt. De oorspronkelijke contexten van de eerste begraafing van deze doden is daardoor dan ook volledig verloren gegaan.

8. Visie en doelstellingen

8.1. Analyse van knelpunten en kansen

Knelpunten

- De perken huisvesten een bijzonder groot aantal graven, die samen een bijzonder sterke beeldwaarde creëren. Het grote aantal brengt veel beheersmatige inspanningen met zich mee (kostenplaatje ligt erg hoog).
- Erosie en normaal verval van funerair erfgoed is hier sterk aanwezig: veel graven moeten op korte of middellange termijn gerestaureerd worden.
- Het wegnemen van graven heeft een sterke impact op de beeldwaarde (en de andere waardestellingen), het is bijgevolg wenselijk om zoveel mogelijk graven te bewaren.
- Op lege plaatsen kunnen nog kelders/ondergrondse structuren aanwezig zijn.
- Veel zaailingen en verwilderde oude beplantingen vergen permanente opvolging (brengen vaak op sneltempo schade toe aan de onderliggende structuren en stabiliteit van de graven door wortelvorming, snelle groei, ...)
- Er zijn veel graftuinen waarin plantengroei kan optreden. Zonder aanplanting ontstaat een verwilderde begroeiing.
- Nieuwe aanplantingen met sterke wortelvorming kunnen schade toebrengen aan de onderliggende grafstructuren. Bovenliggende aanplantingen kunnen de beeldwaarde impacteren, maar ook versterken.
- Een té ingrijpende restauratie, waarbij de grafsteen erg oplicht in kleurwaarden, heeft een erg negatieve impact op de beeldwaarde (en vaak ook op de toestand van het graf). Het verdient aanbeveling om op deze perken eerder te kiezen voor een zacht restauratiebeleid, waarbij de vergrijsde kleur en patine van de stenen monumenten omarmd wordt. Het publiek ziet dit soms echter als 'verwaarloosd', al is dat niet het geval. Een informatiecampagne zal nodig zijn.
- Restauratie door derden gebeurt niet altijd volgens de nodige richtlijnen (te harde restauratie met onomkeerbare schade tot gevolg), ondanks inspanningen van de diensten.
- De voorbije jaren werden enkele graven die in slechte staat waren gerestaureerd. De breuken blijven zichtbaar, ondanks een duurzaam herstel met aangepaste materialen. De vraag rijst of deze graven ooit in peterschap of bruikleen zullen genomen worden. Momenteel versterken ze enkel de monumentale beeldwaarde van de perken.
- Een graf opnieuw in bruikleen geven brengt risico's met zich mee (té actieve restauratie, wegnemen van tekst of symboliek, ...). Dit is een vorm van schade die beperkt wordt door goede afspraken (ook op papier) met nieuwe concessionarissen en een nauwgezette opvolging. Dit vergt veel administratieve opvolging.
- Perk Y bestaat voor een groot deel uit historische graven (lijnen 1-30 en de buitenlijnen). Na lijn 30 zien we een grote stijlbreuk en zelfs erg recente graven. Het geheel van graven (lijnen 1-30 en de buitenlijnen) kan gezien worden als erfgoedzone, de achterliggende rijen (vanaf 31 zijn te jong om tot dit zelfde perk gerekend te worden. Ze kunnen later eventueel wel deels opgenomen worden op een Antwerpse inventaris funerair erfgoed (lokale lijst). Deze inventarisatie dient echter nog te gebeuren.

Kansen

- Sterke beeldkwaliteit: enorme monumentaliteit, sterke symboliek en architecturale waarde
- Sterke historische waarde door historische link naar Antwerpse en bovenlokale geschiedenis: veel historische figuren liggen hier begraven
- De vele graftuinen kunnen een potentieel vormen voor vb. bijvriendelijke aanplantingen. Hier kan ook veel kleur mee worden aangebracht, en een werking in seizoensbloeiers. Beplantingen kunnen ook historische referenties meedragen naar wat vroeger op graven werd geplant.
- Er is reeds een aanbod van rondleidingen en activiteiten dat de historische waarde van de begraafplaats in de kijker zet. Er zijn ook meerdere verenigingen actief betrokken bij het ontsluiten in de vorm van rondleidingen en activiteiten (vzw Grafzerkje, De Schoonselhofvrienden, ...)
- De grote herkenbaarheid van het Schoonselhof als 'père lachaise' van Antwerpen is sterk verweven met deze perken en hun beeldwaarde. In deze perken wordt een diversiteit van 19de- en 20ste- eeuwse stijlen omarmd. Ze maken inherent deel uit van de ontstaansgeschiedenis van deze perken. Ook art deco en (vroeg) modernisme horen hier thuis - als staalkaart van de geleidelijke overgang naar een steeds meer geïndustrialiseerde productie met een nieuwe vormtaal.
- Bruikleen wordt actiever gepromoot en zit in de lift: dit biedt kansen om het erfgoed nieuw leven te geven, ook peterschap draagt hiertoe bij.
- In 2021-2022 werd er reeds actief gerestaureerd door de Stad: dit biedt kansen voor de beeldwaarde en het vinden van nieuwe bruikleenemers. Er werd vooral gewerkt rond graven met stabiliteitsproblematieken (boven- of ondergronds)
- Er zijn kansen om voor komende restauraties ook te werken met **recuperatiematerialen** die beschikbaar kunnen komen bij ontruiming. Bij graven die (op andere perken – en dus niet op de historische perken) geruimd worden zou kunnen worden nagegaan welke onderdelen hergebruikt kunnen worden voor herstel, onderhoud of restauratie van de historische graven/perken (zowel structurele elementen zoals blauwe hardsteen als klein erfgoedelementen zoals vazen, kransen, grafsymboliek, etc.). De overdraagbaarheid van zulke elementen is mogelijk, omdat veel graven gemaakt werden door dezelfde steenkappers als op de historische perken, met gelijkaardige materialen en/of soms door gebruik van gelijkaardige modellen of zelfs industriële technieken. Bepaalde decoratieve onderdelen en afmetingen kunnen dus meermaals voorkomen op de begraafplaats en elders voor restauratie of herstel worden ingezet. Bovendien heeft de patine van deze herbruikonderdelen veel minder impact op de beeldkwaliteit van het perk, de rij of de omgeving rond het graf (dan wanneer nieuwe en niet verweerde materialen worden gebruikt). Er kan gewerkt worden met een lijst van nodige onderdelen, courante formaten en materialen. Dit zou het duurzaam denken versterken: materialen die reeds aanwezig zijn zouden zo weer opnieuw ingezet kunnen worden op de site, zonder dure transportkosten, etc.
- In 2021-2022 werden bomen (veelal coniferen) die destijds waren aangeplant als sierplanten in de grafperken gekapt. Het ging hierbij steeds om bomen die na een sterke wildgroei in wortelvorming of stam de stabiliteit in het gedrang brachten van de graven in de onmiddellijke omgeving.
- De dienst begraafplaatsen hanteert reeds een beleid rond restauratie en bekijkt restauratie steeds met partners die expertise hebben in restauratie.
- Het landschap met hagen bleef op deze perken goed bewaard, in de geest van de oorspronkelijke aanleg van de perken. Dit versterkt het historisch beeld.

8.2. Beeldkwaliteit

Deze perken dragen het sterkst bij tot de perceptie dat het Schoonselhof het 'Père Lachaise' van Antwerpen is. Hun ligging nabij de ingang versterkt ook deze perceptie, vermits bezoekers de perken ook van bij de ingang kunnen zien.

De beeldkwaliteit van deze perken wordt bepaald door diverse factoren:

- De monumentaliteit van de graven
- Het overwegend gebruik van blauwe hardsteen en andere traditionele materialen, die in de 19de eeuw en aan het begin van de 20ste eeuw courant gebruikt werden voor het optrekken van stenen graftekens. Ook het typisch erosiebeeld van deze stenen versterkt de beeldkwaliteit
- De stijlen en symboliek dragen bij tot een doorsnede van stijlen en courante symboliek die vandaag volledig verdwenen zijn. Daardoor krijgen we het gevoel terug te gaan in de tijd.
- De schikking in brede lanen wekken ook vandaag het gevoel op dat men kan 'flaneren' tussen deze monumentale graven, net zoals dat het geval was (en is) op begraafplaatsen zoals Père-Lachaise
- De artistieke uitvoering van sculpturen en reliëfs
- De hoge groenblijvende hagen, die door hun groenblijvende eigenschappen aansluiten bij de symboliek van eeuwige rust
- De vele bekende Antwerpse (en bovenlokale) figuren die hier hun rustplaats vonden
- De vergroende wandelpaden, die een gevoel van rust en sereniteit geven

Ook in het verdere verloop van het beheersplan wordt ingezet op deze sterke elementen van beeldkwaliteit. Het Schoonselhof met zijn historische perken blijft een sterke en herkenbare signatuurbegraafplaats voor Antwerpen en Vlaanderen.

8.3. Visie historische erfgoedperken

Ook het historische erfgoedlandschap van deze perken blijft 'leven'

Perk Z1 en Y (rijen 1 -30) worden beschouwd in hun geheel als een te bewaren erfgoedzone/erfgoedlandschap (voor toelichting, zie centrale beheersplan). Deze perken worden gekenmerkt door een sterke beeldwaarde, waarop actief wordt ingezet om deze zo goed mogelijk te behouden. Binnen dit erfgoedlandschap wordt ingezet op zowel de primaire, secundaire als tertiaire functies.

De concessionaris als partner, ook bij hergebruik

- Concessies nemen blijft mogelijk om het primaire karakter van de perken te behouden. Er wordt gestreefd naar 'levende' historische perken, waar plaats is voor hergebruik (bruikleen) en peterschap.
- Er wordt maximaal ingezet op communicatie rond peterschap en bruikleen
- Concessionarissen worden maximaal begeleid bij het beheer van het grafteken met het oog op de noden en voorwaarden voor restauratie en hergebruik. Dit gebeurt op maat van elk graf afzonderlijk.
- Waar mogelijk blijven namen van voormalige eigenaars zoveel mogelijk staan, een nieuwe eigenaar mag op gepaste wijze namen van nieuwe personen aangebracht in overleg met de diensten. Zo worden nieuwe verhalen toegevoegd aan de bestaande graftekens zonder de reeds aanwezige verhalen te vergeten.

Er wordt ingezet op een sterke(re) promotie rond hergebruik en peterschap om nieuwe concessionarissen en peters/meters te blijven vinden, door middel van

- het plaatsen van infoborden aan de ingangen van de begraafplaats en bij de perken
- het plaatsen van infoborden bij de graven
- het informeren gidsen en erfgoedverenigingen die actief zijn op het Schoonselhof, zodat tijdens rondleidingen informatie verstrekt kan worden

Herstel en restauratie gebeuren met respect voor de historische beeldkwaliteit van de perken en graven

In deze erfgoedzones wordt verval deels omarmd (zie ook algemene visie), op voorwaarde dat

- restauratie en behoudsingenrepen gebeuren met **respect voor de beeldwaarde/beeldkwaliteit** van de graven. Er wordt dus gestreefd naar een grafteken dat past in het beeld, niet naar een grafteken in 'nieuwstaat' dat het historisch gegroeide beeld jarenlang zal wijzigen.
- de **veiligheid** van bezoekers en personeel gewaarborgd blijft als **prioriteit**.
- Stabiliteitsparameters van de graftekens vormen een belangrijke parameter om over te gaan tot behoudsingenrepen/restauratie

Restauratie gebeurt volgens de voorschriften en eventueel op basis van inspectierapporten van Monumentenwacht. Er wordt gewerkt naar een logische volgorde en gefaseerde aanpak.

- Een 'volledige' restauratie van de historische perken zal realistisch gezien meer dan één beheersplan omhelzen. Er wordt per fase van het beheersplan bekeken welke graven wel reeds in aanmerking kunnen komen binnen de termijn van dit beheersplan (24 jaar). De hoogdringendheid in het kader van stabiliteit en veiligheid zijn daarbij belangrijke

ankerpunten. Het bestaande systeem van 'veiligheidsrapporten' wordt daarbij gecontinueerd en waar nodig verder verfijnd.

- Werken worden waar mogelijk gegroepeerd in werkpakketten en gegroepeerde opdrachten (vb. per type restauratiewerken, per rij, per type graf, per materiaalsoort, enz.).
- Er is aandacht voor het gebruik van aangepaste materialen en technieken (geen corrosieve producten, duidelijke limieten voor technieken zoals zandstralen, stoomreiniging, enz.).
- Een logische volgorde van de werken wordt nagestreefd (ondergrondse problematieken of stabiliteitsproblematieken worden eerst opgelost vooraleer andere werken kunnen starten).
- Afbraak is (op de enkele reeds geformuleerde uitzonderingen na) niet mogelijk noch wenselijk. Indien in de toekomst door onvoorziene omstandigheden afbraak of gedeeltelijke ontmanteling zich toch zou opdringen, wordt een grondige motivatie opgesteld met oog voor de historische waarde van rij/perk/graf en de specifieke beeldwaarde/beeldkwaliteit ervan. Ook voor de graven die aangemerkt werden zal dat gebeuren. Er wordt steeds externe expertise gevraagd, bij onder meer Monumentenwacht, externe consultants, enz.

Hergebruik gaat verder

Er wordt met het oog op herstel en restauratie verantwoordt omgegaan met recuperatiematerialen die beschikbaar kunnen komen elders op de begraafplaats. Bij graven die (op andere perken) geruimd worden kunnen onderdelen opgehaald worden voor de historische graven (zowel structurele elementen zoals blauwe hardsteen als klein erfgoedelementen zoals vazen, kransen, grafsymboliek, etc

Keldercontrole gebeurt voorafgaand aan elke vorm van hergebruik. Daarbij wordt nagekeken of de conditie van de kelder begraving van lichamen en/of het plaatsen van urnes toelaat. Dit wordt graf per graf bepaald, naar aanleiding van de toestand van de kelder en de ondergrondse en bovengrondse toestand van het graf. Een graf kan ook hergebruikt worden als ossuarium voor een rij of gedeelte van het perk, indien hergebruik door een nieuwe concessionaris niet te verwachten valt.

Groenbeheer staat in het teken van het funerair erfgoed

- er wordt gestreefd naar maximaal behoud van de hagen, herplanten is mogelijk indien nodig
- de nabijgelegen esdoorns worden bij ziekte verwijderd en vervangen door andere soorten, om de strijd tegen esdoorzaailingen te versterken
- bij heraanplant van bomen wordt ingezet op boomsoorten (of beplanting) met minder schadelijke wortelvorming of het gebruik van 'rootcontrol' nabij de kelders.
- Groenaanleg gebeurt steeds in symbiose met de noden voor het aanwezige funerair erfgoed. Soorten die op termijn schade veroorzaken aan erfgoed worden vermeden. Daarbij wordt bekeken of een historische plantenkeuze op bepaalde locaties wenselijk is (vb. coniferen, klimop, hulst, etc. zijn zeker historisch, maar niet altijd wenselijk). Het idee van levende begraafplaats wordt gecombineerd met planten die vb. bijvriendelijk zijn of meer biodiversiteit opleveren. Verschraling, extensief en half-extensief maaibeheer worden toegepast op maat van de evolutie van graslanden.

8.4. Doelstellingen

1. Inzetten op maximaal behoud van de graftekens en systematische restauratie op basis van veiligheidsprioriteiten. Graven/graftekens in deze perken mogen niet verwijderd worden zonder uitdrukkelijk bijkomend advies en toelating van bevoegde/betrokken diensten (ook Agentschap OE en Monumentenwacht)³.
2. Streven naar een beleid van duurzame reinigingen en gefaseerde restauraties, met nadruk op zachte reiniging en de algemene beeldkwaliteit ('gewild grijs')
3. Behoud en versterken van historisch groen
4. Opmaak lijst met gewenste beplantingen (beplantingen op maat van het erfgoed krijgen in deze perken de voorkeur)
5. Verder blijven inzetten op hergebruik en peterschap om de primaire functie van deze perken zo levend mogelijk te houden
6. Inventarisatie op grafniveau – verder onderzoek naar de historische personaliteiten die hier begraven liggen
7. Versterken secundaire en tertiaire functie van deze perken
8. Ontsluiting: informatie voorzien over de perken en personaliteiten (via diverse informatiekkanalen, ter plaatse, brochures, rondleidingen, online, ...)

³ Er is voorbehoud voor enkele graven die wegens een bijzonder slecht schaderapport mogelijk overwogen worden om toch te verwijderen. Deze graven volgens dezelfde procedure als bovenstaand in de doelstelling geformuleerd. Het gaat daarbij concreet om de graven met identificatie: Z1/16/10, Z1/25/08, Y/9/28, Y/04/07, Y/20/07, Y/25/02, Y/30/26.

9. Maatregelen

- Cyclische monitoring toestand en opvolging (volgens diagnosemethodiek)
- Groepering en fasering van restauratie en conservatiemaatregelen in logische volgorde (vb.: groeperen reinigingswerken, restauratiewerken, stabiliteitswerken, snoeiwerken, ...), met prioriteit voor stabiliteit, veiligheid en bouwkundige issues.
 - o Uitvoeren van zachte reiniging (reinigen naar de beeldkwaliteit van 'gewild grijs' – waarbij grijs gewaardeerd kan worden)
 - o Prioriteit voor graven met veiligheidsissues
 - o Prioriteit voor graven die in aanmerking (kunnen) komen voor hergebruik
 - o Fasering van conservatiewerken op korte, middellange en lange termijn
- Keldercontrole bij opening van grafkelders voor bijzettingen, ontgravingen of hergebruik
- Onderzoek naar nieuwe technieken voor zachte reiniging van blauwe hardsteen
- Zaailingen en woekerende beplantingen wegnemen
- Continuering maaibeheer
- Cyclische snoeiwerkzaamheden en beheersing van wortelvorming
- Hernieuwingswerken en onderhoud haagstructuren
- Opmaak plantadvies historische perken
- Duurzaam denken: recuperatiematerialen inzetten die elders op de begraafplaats gerecupereerd kunnen worden bij ontmanteling van graftekens
- Genereren van verder onderzoek naar de historiek van de graven en de personaliteiten die hier begraven liggen
- Ontsluiting:
 - o Primair
 - Het huidige beleid voor hergebruik verder uitbouwen en versterken om deze perken levend te houden
 - o Secundair
 - Ontwikkeling van wandelingen en initiatieven met als doel kennisdeling rond het beheer van funerair erfgoed (specifiek voor professionele erfgoedbeheerders)
 - o Tertiair
 - Verder inzetten van de historische perken als sterke trekpleister voor funerair toerisme via diverse opportuniteiten en initiatieven met diverse partners
 - Ontwikkeling van themawandelingen rond (Antwerpse) personaliteiten, symboliek, ontwerpers, kunstenaars, etc.
 - De perken inzetten in communicatie rond lidmaatschap van ASCE (Association for Significant Cemeteries Europe)

10. Opvolging en evaluatie

Zie centrale nota

11. Bijlagen

11.1. Inventaris

De inventaris van graftekens werd uitgewerkt in een apart Excel-bestand.